

Een parochiekerk in de achttiende eeuw: het interieur van de Sint-Nicolaaskerk te Maastricht

Ingrid M.H. Evers¹

In 1964 besloot de Katholieke Radio Omroep (KRO) de uitzending via de televisie van de inmiddels traditionele nachtmis met Kerstmis te verzorgen vanuit de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht. Voor het kerkbestuur was dit reden om het oude barokke hoofdaltaar op het priesterkoor te vervangen door een moderne *mensa* of offertafel.² De verwijdering uit de absis en aansluitend de dreigende vernietiging van dit hoofdaltaar veroorzaakten grote commotie binnen de parochie en leidden tot heftige protesten in de plaatselijke pers, niet alleen van parochianen, maar ook van kunsthistorici.³ Het kerkbestuur voerde ter verdediging van zijn beslissing twee redenen aan. De eerste was dat sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1963) de geestelijkheid werd aangemoedigd de heilige mis te celebre-

Kerkengroep gezien vanaf de hoek Cortenstraat/Koestraat, met links de Sint-Nicolaaskerk en rechts de Onze-Lieve-Vrouwe. Van een plein is nog geen sprake, de open ruimte wordt ingenomen door de ommuurde en verhoogde kerkhoven van beide kerken, die echter al niet meer als zodanig dienst doen. Tekening van Jan de Beijer, 1740. Collectie Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam.

ren met het gezicht naar de gelovigen toe, zoals dat in vroeger eeuwen gebruikelijk was geweest. De bestaande offertafel leende zich daar niet voor. De tweede reden was, dat de omroepetechnici zich hadden beklagd over het slechte zicht op de kooromgang met haar prachtige middeleeuwse, gebeeldhouwde en vergulde kapitelen. Het hoogopgaande altaar, dat bovendien op een verhoging stond, benam het zicht op de unieke zuilengalerij in de Romaanse absis, en dat was toch wel erg betreurenswaardig.

Het is niet onmogelijk, dat het visuele bezwaar het kerkbestuur wel goed uitkwam. Tenslotte werden in de tweede helft van de twintigste eeuw overal in Nederland negentiende-eeuwse kerkuitrustingen verwijderd en vervangen door moderner meubilair; waarom zou men niet met zijn tijd meegaan? Het barokaltaar kreeg dan ook, alle protesten ten spijt, een 'voorlopige plaatsing in het zuidelijke zijschip' (het zuidertransept). Na de Kerst zou worden gezien, of het weer terug kon komen op zijn oude plaatsje op het priesterkoor, dan wel uit de kerk zou worden verwijderd.⁴

In de kerstnacht van 1964 kreeg katholiek Nederland dus een barokke nachtmis te zien rond een moderne altaartafel. Tot een herstel van de oude situatie zou het niet meer komen. Het oude altaar bleef in het zuidertransept en dat terwijl bijna niemand gelukkig was met het door de Maastrichtse architect Jean Huysmans ontworpen nieuwe altaar. Vanwege de boogvormige voetconstructie misprijzend de 'Maasbrug' genoemd - andere spontane omschrijvingen waren De Hondehokken, Flintstone, B.B. (een verwijzing naar de boezem van de toen zeer populaire Franse filmster Brigitte Bardot) en 'Kruip-door, sluip-door'⁵ - zou het al spoedig worden vervangen. Tijdelijk gebruikte men een goudkleurige achttiende-eeuwse altaartombe waarop eens het beeld van de Sterre der Zee had gestaan, met op de voorzijde een reliëf dat het Hemelse Jeruzalem voorstelde (nu in het westelijk koor). Bevredigend was deze oplossing niet, maar het duurde nog twintig jaar voordat de toenmalige bisschop van Roermond, mgr.dr. J. Gijsen, op 15 december 1984 het huidige (derde) altaar kon inzegenen, dat de vorm kreeg van een vroeg-romaanse stenen tafel. Het was een ontwerp van de architect Stan Neuhof en was aan de voorzijde versierd met een mozaïek van de kunstenaar Patrick Creyghton.⁶

De protesten uit de parochie en in de pers hadden intussen wel voorkomen, dat het barokaltaar in de kerkelijke kaalslag van de jaren 1960 verloren ging. Ruim veertig jaar staat het al weer in het zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, door velen gewaardeerd, door anderen genegeerd. Als sacramentsaltaar vormt het een rustpunt voor de gelovigen in een door toeristen overlopen parochiekerk.

Nieuwsgierigheid naar de herkomst van het voormalige hoofdaltaar was in eerste instantie de aanleiding tot dit onderzoek.⁷ Bekend was, dat het afkomstig was van de Sint-Nicolaaskerk, de vroegere parochiekerk van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel, naast de kapittelkerk gelegen aan de noordzijde van het huidige Onze Lieve Vrouweplein. De kerk was in 1838 afgebroken en de bijbehorende parochie was verhuisd naar de aanpalende Onze-

Lieve-Vrouwekerk. Een groot deel van het meubilair was meegekomen, waaronder het barokke hoofdaltaar. De vormgeving ervan vertoonde stilistische kenmerken van de Louis XVI-periode, een stijl die in onze streken eerst omstreeks 1780 in zwang schijnt te zijn gekomen.⁸ Wie ontwierp dit altaar? Wie vervaardigde het? Wie waren de opdrachtgevers? Wás het wel gemaakt voor de Sint-Nicolaas of kwam het ergens anders vandaan, bijvoorbeeld uit de opgeheven kloosters van de jezuiten (1773) of antonieten (1782)? Naarmate het onderzoek vorderde bleken de bronnen zo rijk te zijn, dat de vraagstelling verbreed werd en deelpublicaties ontstonden.⁹ De materiële uitmonstering van de Sint-Nicolaaskerk in de achttiende eeuw vormt het hoofdbestanddeel van deze studie. Maar daarbij kon een eerste beschrijving van het middeleeuwse gebouw niet ontbreken. Vandaar de toevoeging van een ‘kleine (bouw)geschiedenis’.

Het vroegere hoofdaltaar van de Sint-Nicolaaskerk op het priesterkoor van de Onze-Lieve-Vrouwe. Prentbriefkaart, foto: F. Lahaye.

Bronnen

Dat opvolgende generaties Maastrichtenaren de Sint-Nicolaaskerk na 1838 vergaten, heeft drie oorzaken: de verdwijning van het gebouw uit het stadsbeeld, het ogenschijnlijk geringe belang van de parochie voor de juridische en kerkelijke geschiedenis van de stad en de ontoegankelijkheid van het archief.

De rigoureuze afbraak ging in 1838 gepaard met een gebrek aan visuele registratie. In het begin van de negentiende eeuw had de overheid nog weinig belangstelling voor geschiedenis en kunst; de eerste Maastrichtse monumentencommissie zou pas in 1849 worden ingesteld.¹⁰ Bij particulieren was de interesse voor ‘oudheidkunde’ (vooral archeologie) groeiende; slechts weinigen hadden oog voor oude panden in de stad. Er bestaat dan ook slechts een handvol afbeeldingen van het uiterlijk van het zes eeuwen oude gotische gebouw. De Sint-Nicolaaskerk wordt daarop stevast weergegeven als een onderdeel van de kerkengroep op het Onze Lieve Vrouweplein, als stoffering van een gezicht op de zo-

veel belangrijkere Onze-Lieve-Vrouwekerk. Al deze voorstellingen werden gemaakt vanuit hetzelfde zuidwestelijke gezichtspunt, namelijk vanaf de hoek van de Cortenstraat.

Slechts toen de kerk dreigde te verdwijnen, stond zij korte tijd in de schijnwerpers en werd zij vastgelegd vanuit andere gezichtspunten, door onder meer de autodidact Philippe van Gulpen en de kunstschilder Alexander Schaepkens. Van Gulpen maakte naast enkele tekeningen van het exterieur ¹¹ ook de interieurschetsen die aan de basis liggen van de hierna volgende reconstructie van de achttiende-eeuwse uitmonstering.¹² Schaepkens vervaardigde onder meer een dramatisch, romantisch schilderij, waarop de sloop in volle gang is.¹³ Als we variaties op hetzelfde thema hier even niet meetellen, zijn er welgeteld zes afbeeldingen die de kerk omstreeks 1838 weergeven als zelfstandige entiteit. Er bestaan geen foto's van de Sint-Nicolaaskerk, voor fotografie was het in 1838 nog te vroeg. Toen in 1855 de eveneens middeleeuwse Sint-Martinuskerk op de nominatie stond voor sloop, werd het gebouw wel gefotografeerd. De afdruk zou niet alleen een primeur zijn voor Maastricht, maar tegelijkertijd het vroegste voorbeeld van stadsfotografie in Limburg.¹⁴

In de literatuur is weinig over de Sint-Nicolaaskerk te vinden. In 1829 publiceerde de amateur historicus Martinus van Heylerhoff (1776-1854), decennialang als kerkmeester aan de kerkfabriek verbonden, als eerste enkele alinea's over de bouwgeschiedenis.¹⁵ Later werden wat kleine archiefvondsten gepubliceerd met betrekking tot het kerkelijk leven,¹⁶ maar zowel voor het gebouw en als voor de parochie ontbreken gerichte studies. In de Maastrichtse historiografie heeft bij de kerkgeschiedenis de nadruk vanouds gelegen op de kapittels van Sint Servaas en Onze Lieve Vrouwe. Aan de vier stadsparochies is weinig of geen aandacht besteed, terwijl zij toch de basis vormden voor de van religie doordrenkte maatschappij in het ancien régime. Enkele jaren geleden situeerde Th.J. van Rensch de stadsparochies in een kerkelijk-juridisch kader in een artikel over de geestelijke jurisdictie van de aartsdiaken.¹⁷ Meer specifiek over de Sint-Nicolaasparochie en haar relatie tot het Onze-Lieve-Vrouwekapittel handelde zijn onderzoek naar de financiële perikelen van de achttiende-eeuwse pastoor Thimister.¹⁸ In 1990 inventariseerde dezelfde auteur de tientallen lekenbroedersschappen die Maastricht telde voor de Franse Tijd, waarvan er vier verbonden waren aan de Sint-Nicolaas.¹⁹ Hoe verdienstelijk deze studies ook zijn, aan onze kennis van het parochieleven in Maastricht - organisatie, bemanning, geloofsbeleving, financiering, enzovoort - dragen zij nog weinig bij. Ook dit artikel zal daar weinig aan toevoegen, daar het zich goeddeels beperkt tot een beschrijving van het interieur in de achttiende eeuw.

Omdat de Sint-Nicolaaskerk werd afgebroken lang voordat in de serie *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst* de twee delen over Maastricht tot stand kwamen, wordt zij hierin slechts passim vermeld.²⁰ Het duurde na Van Heylerhoff ruim anderhalve eeuw voordat de kerk opnieuw in de belangstelling stond. In 1984 publiceerde T.A.S.M. Panhuysen, toenmalig stadsarcheoloog, de resultaten van recent bodemonderzoek. Bij opgravingen

*Onze-Lieve-Vrouwekerk (mid-
den) en Sint-Nicolaaskerk
(midden boven) van bovenaf
gezien; detail van de zoge-
naamde Franse maquette
(1748). Foto: J. Naseman.*

op en bij het Onze Lieve Vrouweplein waren de fundamenteën vrij gelegd van de voormalige parochiekerk. Hij kon nu een nauwkeurige beschrijving geven van de plattegrond van de kerk en de funderingen van de oudere bebouwing daaronder.²¹ Een nadere beschrijving van het gebouw en zijn interieur is echter ook sindsdien niet tot stand gekomen.²² Ofschoon er naar enkele andere Maastrichtse kerken wel bouwkundig onderzoek is verricht, zijn kunsthistorische studies schaars.²³

Bij dat alles moet in gedachten worden gehouden, dat tot het eind van de twintigste eeuw de toegankelijkheid van het archief van de Sint-Nicolaasparochie, verdeeld in een ‘oud’ en een ‘nieuw’ gedeelte, veel te wensen over liet. Het oud archief berustte bij het Rijksarchief in Limburg [RAL], als onderdeel van het archief van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe [KOLV]. Het zat verspreid tussen de bescheiden van het kapittel en was in de oude archiefinventarisatie moeilijk te traceren. In de jaren 1990 werkte dr. J.A.K. Haas aan een nieuwe ordening, waardoor het fonds jarenlang geheel ontoegankelijk was. Het Gemeentearchief Maastricht [GAM] beheerde sinds 1979-1980 het zogenaamde ‘nieuw archief’, dat met enkele retroacta de periode na ca. 1804 omvatte en in het midden van de negentiende eeuw door de vroegere Sint-Nicolaasparochie als een zelfstandig ‘archief van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee’ was voortgezet.²⁴ In 1999 is na de afronding van de inventarisatie van het kapittelarchief het ‘oud archief’ van de parochie uit

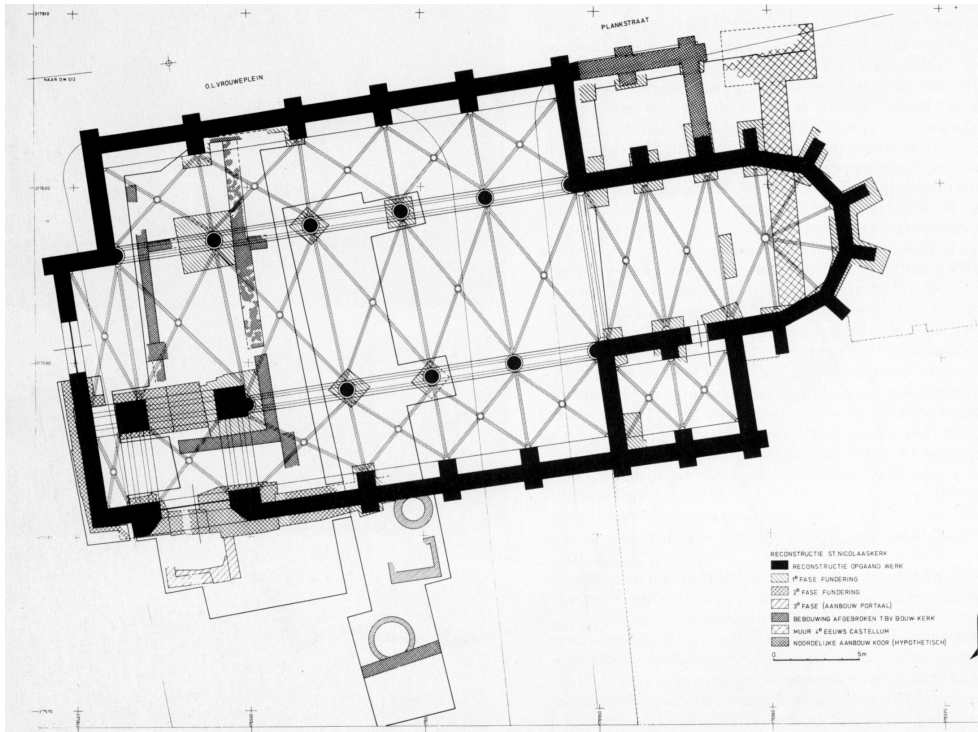
het kapittelarchief gelicht en met een plaatsingslijst overgedragen aan het GAM, waarmee het nu één fonds vormt. Het onderzoek voor deze bijdrage en enkele eerdere artikelen²⁵ werd verricht in de oude situatie, waarbij de inventarisator welwillend inzage gaf in de losse archiefbundels, voor zover de stand van zaken dat toeliet. In deze bijdrage is de bronvermelding aangepast aan de in 1999 door Haas gepubliceerde conversielijsten. In enkele gevallen bleken de gebruikte inventarisnummers echter niet meer traceerbaar, waarschijnlijk omdat zij teruggrepen op een te vroege tussentijdse inventarisatie. Waar dit het geval was, zijn noodgedwongen de oude verwijzingen gehandhaafd, ook al betekent dit, dat traceren van het betreffende stuk een moeizame aangelegenheid zal zijn.. In het Frans Archief voor het Departement Nedermaas tenslotte bevindt zich een kasboekje van pastoor Thimister over de jaren 1755-1773.²⁶

Het Rijksarchief in Limburg en het Gemeentearchief Maastricht zijn in 2004 gefuseerd tot één instituut. Sinds 1 april 2005 voeren zij niet langer hun eigen, maar een nieuwe, gezamenlijke naam: Regionaal Historisch Centrum Limburg [RHCL]. Voor de verwijzing naar archiefstukken van RAL of GAM heeft dit geen consequenties. De oorspronkelijke signatuur wordt voor de oudere bestanden gehandhaafd.

Kleine (bouw)geschiedenis

Het ontstaan van een parochiekerk

Maastricht was van oudsher een tweeherige stad, waarvan de inwoners van Brabantse of Luikse geboorte waren.²⁷ De verantwoordelijkheid voor de zielzorg onder Maastrichtse gelovigen van de Luikse nativiteit berustte oorspronkelijk bij de proost van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe. In 1273 ging zij over in handen van deken en kanunniken van Onze Lieve Vrouwe, die voor de dagelijkse beslommeringen een aparte functionaris aanstelden als parochiepastoor.²⁸ Zoals in de Middeleeuwen gebruikelijk was, kerkten de parochianen in de kapittelkerk, maar aan een eigen parochiealtaar, dat hetzij voor het doksaal naar het priesterkoor (een afscheiding met in het midden een door een hek af te sluiten doorgang), hetzij in het westelijk koor van de kapittelkerk was opgesteld. Naarmate de bevolking in omvang toenam, groeide voor de kapittelheren ook de overlast van in- en uitlopende parochianen en pelgrims. Het rumoer in het schip en westwerk van de kerk verstoorde het koorgebed, bestaande uit de kerkelijke getijden die zeven keer per dag door de kanunniken werden gezongen op het priesterkoor. Om de rust en verhevenheid van die gebeden te waarborgen, was er behoefte aan een separate parochiekerk. Om deze reden was het plaatselijke kapittel van Sint Servaas begonnen aan de bouw van een aparte parochiekerk, de (eerste) Sint-Janskerk, die al in 1132 wordt genoemd.²⁹ De Sint-Nicolaaskerk, twee eeuwen later gebouwd, werd mogelijk gemaakt door een stichting door

Gereconstrueerde plattegrond van de Sint-Nicolaaskerk (1342-1838) en funderingen van het huizenblok van Gerard van Jabeek. Tekening: G. Veldman.

ene Gerard van Jabeek (Jobeke), kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Aldeneik bij Maaseik (B.). De motivering was waarschijnlijk hetzelfde: scheiding van kapittel- en parochiediensten. Kort voor het jaar 1340 schonk kanunnik Van Jabeek enige huizen op het huidige Onze Lieve Vrouweplein aan het kapittel van Onze Lieve Vrouwe aldaar, met de wens dat deze panden zouden worden afgebroken en op die plaats een kerk zou worden gebouwd. De fundamente van deze huizen zijn dertig jaar geleden teruggevonden onder de meest westelijke travee van het schip.³⁰

In de Middeleeuwen was het gebruikelijk als eerste onderdeel van een nieuwe kerk het op het oosten gerichte koor op te trekken. Daarna volgden het schip met eventuele transepten en zijbeuken en als laatste de westbouw met de klokkentoren. Koor en schip van de Sint-Nicolaas schijnen te zijn voltooid in 1342. Een jaar later, bij akte van 12 februari 1343, droeg het kapittel van Onze Lieve Vrouwe de zielzorg officieel over aan de door haar benoemde pastoor van de nieuwe parochiekerk. Een kerktoeren werd eerst in de vijftiende eeuw toegevoegd. Zij kwam in 1450 gereed na een bouwperiode van negen jaar.³¹ De late bouw wordt bevestigd door de Maastrichtse humanist en geleerde Thijs Herben

(Matthias Herbenus), die in 1485 in zijn beschrijving van de stad vermeldde, dat ‘in zijn tijd (...) de klokkentoren van de parochiekerk van Sint-Nicolaas’ was voltooid.³²

De Sint-Nicolaaskerk lag langs de Plankstraat, aan de noordkant van het huidige Onze Lieve Vrouweplein, dat daardoor een stuk kleiner was dan tegenwoordig. Het koor werd gebouwd naast enige huizen van kanunniken aan de oostelijke zijde van het plein, dat wil zeggen naast de huidige pastoriepanden van de Onze-Lieve-Vrouweparochie. De rest van de kerk - middenschip en zijbeuken - strekte zich uit naar het westen en verhinderde gezien vanuit het zuiden deels het zicht op de ingang van de Wolfstraat.

De Sint-Nicolaaskerk werd opgetrokken in een vrij sobere, gotische stijl.³³ Zij had een driebeukige, basilicale plattegrond met een verlengd oostkoor. Binnenwerks was de kerk 44 meter lang, waarvan dertig meter voor het schip en veertien meter voor het koor. Zij was 21,50 meter breed, waarvan het middenschip, gemeten tussen de muren van het koor, 8,70 meter innam. Het schip was ingedeeld in vijf traveeën van vijf meter lengte, het koor had twee traveeën van 3,50 meter, gevolgd door een halve travee als inleiding op de vijfzijdige absis. Panhuysen vermoedde in 1984 aan de noordkant van het koor een over de breedte van de twee koortraveeën en in het verlengde van de noordbeuk aangebouwde ruimte. Het bestaan ervan is inmiddels bevestigd door vermeldingen in achttiende-eeuwse archiefstukken waarin sprake is van twee sacristieën. Aan de zuidzijde van het koor bevond zich de tegenhanger van dit vertrek, met een verbinding naar de kloostergang van het aanpalende Onze-Lieve-Vrouwekapittel. Aan de buitenzijde van de kerk versterkten steunberen en luchtbogen boven elke zijbeuk de constructie van de lichtbeuk boven het middenschip. De spitsboogramen - breed in de licht- en zijbeuken, hoog en smal op het koor - waren niet verder onderverdeeld. De klokkentoren zou oorspronkelijk gebouwd worden in de as van de kerk, zoals dat het geval was met de verwante Sint-Matthijskerk. Waarom dit plan niet is uitgevoerd, is onbekend. Toen de bouw van de toren uiteindelijk ter hand werd genomen (1441-1450), kreeg hij een asymmetrische positie in de zuidelijke zijbeuk.

Een eeuw later tot stand gekomen, vertoonde de toren meer gotische versieringen dan het kerkgebouw. Hij was opgebouwd in drie geledingen, met een bewerkte ommegang onder de licht gebogen vorm van de torenspits en de galmgaten daaronder. Vier slanke traptorentjes, waarvan de spitsen zich op gelijke hoogte bevonden met de knik in de centrale spits, bekroonden de vier hoeken.³⁴ De hoofdspits kreeg een versiering in de vorm van een pijnappel, later vervangen door een onbewerkte koperen bol. Daarop stond ten slotte, als we de tekeningen van Jan de Beyer mogen geloven, een hoog kruis.³⁵

De kerk had twee toegangen. De eerste bevond zich in de gevel aan de westzijde, die naar de Bredestraat was gewend; enkele treden leidden hier naar dubbele kerkdeuren. Een tweede ingang bevond zich aan de zuidzijde onder de toren en was bereikbaar via een pad over het kerkhof. Aan de noordzijde waren in de loop der tijd zeven armenhuisjes tegen de kerk aangebouwd, die in de achttiende eeuw op twee na zouden worden gesloopt.

De Sint-Nicolaaskerk omstreeks 1835. De kerkhoven van de kapittelkerk (rechts) en de parochiekerk (links) worden niet meer gebruikt, maar de keermuurtjes zijn nog aanwezig. Aquarel door Alexander Schaepkens, mogelijk een voorstudie voor een schilderij. Regionaal Historisch Centrum Limburg, Gemeentearchief Maastricht, Historisch Topografische Atlas, 286.

Ook bevond zich daar een kapelletje, dat nogal bouwvallig en ‘periculcus’ was, omdat het geen fundering had.³⁶ Aan de zuidzijde lag het kerkhof voor parochianen, tegenover het kerkhof van de kapittelkerk.³⁷ Beide kerkhoven waren volgens kerkelijk voorschrift ommuurd, opgehoogd en via een stenen trap toegankelijk. Zij werden gescheiden door een pad dat van de straat naar de ingang van de Onze-Lieve-Vrouwe liep. De Sint-Nicolaaskerk lag rondom geheel vrij, met uitzondering van de zuidoostelijke absismuur, waar de oostelijke bebouwing van het plein over enkele meters aansloot. Ten oosten van de absis bevond zich een kleine binnenplaats, die via een muurpoortje toegang gaf tot de Plankstraat en de daar gelegen pastorie.

Inwendig bevonden zich op het priesterkoor links en rechts deuren, die toegang gaven tot de twee sacristieën. Beide hadden een ‘buitendeur’. Vanuit de linkersacristie was de binnenplaats bereikbaar en van daaruit de pastorie. De rechter sacristie gaf toegang tot de aanpalende noordelijke zijde van de kruisgang van het kapittel.³⁸ In de meest noordwestelijke travee bevond zich een met een hek afgesloten doopkapel, waarvoor de bekende Maaslandse geelgieter Aart van Tricht omstreeks 1492 een koperen doopvont had vervaardigd, die deels nu nog aanwezig is in de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Daar hing in 1795 ook een ‘groot crucifix, tegenwoordig boven het altaar in het zuidertransept.’³⁹ De Sint-Nicolaaskerk bood plaats aan elfhonderd gelovigen en was daarmee iets groter dan de

Sint-Janskerk (1.000), maar aanmerkelijk kleiner dan bijvoorbeeld de Sint-Servaas (3.000) of de Sint-Matthijs (1.800).⁴⁰

De kerk werd deels in mergelsteen, deels in hardsteen opgetrokken. De daken waren gedekt met blauwe leien. De ramen kregen een eenvoudige ongekleurde glas-in-loodbe-glazing, al moeten er in het begin van de achttiende eeuw ook een paar gebrandschilderde vensters zijn geweest. Deze werden in augustus 1716 besteld in Luik en gemaakt c.q. geplaatst door ene Wouter van Oort.⁴¹

Bouwperikelen in de achttiende eeuw

Omstreeks 1750 was de Sint-Nicolaas ruim vierhonderd jaar oud. Oude gebouwen vragen permanent om onderhoud en in het midden van de achttiende eeuw had de kerk dan ook met grote regelmaat de bouwvakkers op bezoek. Onder pastoor Brendelet (1731-1751) vernieuwde timmerman N. Lausbergh op twee plaatsen grote stukken van het dakbeschot (1745). Meester-leidekker Jacob de Vet was daarna 43 mandagen bezig met het herstel van de dakbedekking. Thijs Demeuse, steenhouwer, leverde daartoe 1500 nieuwe leien en de draadtrekker Gerard Mulkens zeventuizend latnagels, stopnagels en drieponders.⁴² In 1746 kwam het schip van de kerk aan de beurt. Nicolas Basselier herplaveide de hardstenen vloer, een karwei waarvoor hij met vier man personeel 53 dagen nodig had. Er waren nogal wat kapotte plavuizen en andere raakten bij het herleggen beschadigd, zodat hij bijna vijfhonderd nieuwe moest leveren. De nagelsmid Mulkens repareerde het scharnier van de deurtjes in de communiebank en timmerman Willem Heynen ging begin augustus aan de slag bij het hoofdaltaar.⁴³ In 1751 kwam er een nieuwe pijnappel voor de spits van de toren - eens zo zwaar als de vorige, de laatste grote uitgave tijdens het bewind van pastoor Haenen, die in 1753 uit de stad zou vertrekken om deken te worden van de kathedraal te Mechelen.⁴⁴

Op 27 maart 1754 werd Simon Michael Thimister (1722-1776), baccalaureus in de theologie, in een speciale zitting van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel benoemd tot pastoor van de Sint-Nicolaaskerk.⁴⁵ De kerk was hem bekend, want hij had vanaf 1751 als vice-pastor (kapelaan) gediend onder pastoor Haenen. De 32-jarige Thimister moet met een gevoel van trots en welbehagen voor de eerste maal zijn kerk hebben betreden, al moet hij geweten hebben dat kerk, sacristie en pastorie hem nog heel wat te stellen zouden geven. Alle gebouwen waren dringend aan onderhoud toe. De kerk die de nieuwe pastoor in 1754 overnam had, gezien de in eerdere jaren ondernomen bouwactiviteiten, in goede staat moeten verkeren. Maar al in 1755 stond pastoor Thimister voor grote uitgaven. De pastorie moest zowel in- als uitwendig worden gerenoveerd, geschilderd en van nieuwe schouwen en trekbellen worden voorzien. De kerk had zesduizend nieuwe leien nodig en werd schoongemaakt en gewit.⁴⁶ Vijf jaar later waren het dakbeschot en de vlieringvloer van de toren en een traptoren toe aan vervanging en moesten de daken daar

opnieuw worden gedekt. Op andere plaatsen lekte het kerkdak alweer; Thomas Alacour, de leidekker, had dagen nodig om het te dichten.⁴⁷

Enmaal beschut tegen de elementen richtte pastoor Thimister zijn aandacht op het interieur. Van april tot ver in het najaar van 1759 nam hij zowel de binnenkant van het kerkgebouw, als (opnieuw) de pastorie onderhanden. Houtwerk werd vervangen, muren opnieuw gepleisterd en gewit, de basementen van de zuilen gezwart. Ene Hendrik Lenarts werkte met zes knechten in wisseldienst 208 mandagen aan het karwei.⁴⁸

In de daaropvolgende jaren was er altijd wel iets dat de aandacht vroeg: reparaties aan de doopvont, aan de monstrans, aan cibories, kandelaars, blakers en kerkelijke gewaden. In 1767 liet Thimister ter vervanging van de gebarsten torenklok de Luikse klokkengieter F. Chaudoir een nieuwe gieten. De oude klok, 1445 pond zwaar, werd ingeruild, maar leverde niet genoeg op voor de nieuwe: er moest nog eens 275 gulden bijgelegd worden. Per boot afgeleverd op 12 november, bleek de nieuwe klok op de stedelijke boterwaag aanmerkelijk zwaarder te zijn dan haar voorgangster, namelijk 1543 pond. Kennelijk was het geen probleem voor het draagvermogen van toren en klokkenstoel, want zij werd onverwijd opgehangen.⁴⁹ Een voortdurende ergernis moet Thimister de krakkemikkige constructie van het toenmalige parochiealtaar zijn geweest, waaraan hij door geldgebrek weinig kon veranderen. Wel liet hij in 1769 de Luikse stucwerker en beeldhouwer Renier Delcommune er een nieuw antependium (voorhang of paneel vóór de altaartombe) voor vervaardigen.

Pastoor Thimister was iemand die van mooie dingen hield. De aankopen die hij tijdens zijn pastoorsambt deed - zilveren cibories en ampullen voor de eredienst, goudborduursel en goudpassementen voor de versiering van misgewaden enz. - getuigden van goede smaak. Maar hij had slechts beperkte middelen om zijn parochiekerk op te sieren. Zijn chronisch geldgebrek was grotendeels te wijten aan zijn lage salariering.⁵⁰ Omstreeks 1765 raakte hij verwickeld in een tijd en energie verslindende rechtzaak tegen zijn 'baas', het kapittel van Onze Lieve Vrouwe. De zaak draaide onder meer om de opbrengst van de zogenaamde pastoriegoederen, die hem rechtens toekwam, maar die hij niet kreeg uitgekeerd. Jarenlange uitwisselingen van gerechtelijke akten, onheusheden en pesterijen leidden in maart 1773 tot een tussenvonnis, waarbij pastoor Thimister in het ongelijk werd gesteld. Tot een eindvonnis schijnt het niet te zijn gekomen, misschien omdat de procesmoeheid toesloeg.

De kosten van de jarenlange juridische strijd zullen de financiële positie van de pastoor alleen maar hebben verslechterd. In de laatste jaren van zijn ambt heeft hij afgezien van verdere uitgaven voor de aankleding of het onderhoud van de gebouwen. Hij beperkte zich voortaan tot de dagelijkse zielzorg. Zijn gezondheid heeft mogelijk geleden onder de rechtszaak. Drie jaar later zou de nog eerst 54-jarige pastoor op 7 december 1776 overlijden.

De financiële problemen van de Sint-Nicolaasparochie en haar pastoor werden geruis-

Simon Michael Thimister (1722-1776), pastoor van de Sint-Nicolaasparochie vanaf 1754. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe.

loos opgelost toen het kapittel zonder gezichtsverlies bakzeil kon halen bij de benoeming van de nieuwe pastoor, Johannes Franciscus Dominicus Cuijpers, net als zijn voorganger baccalaureus in de theologie. Cuijpers trok vanaf zijn aantreden op 20 februari 1777 niet alleen inkomsten uit de hem toestaande kanonikaatsprebende bij de aan het kapittel van Onze Lieve Vrouwe verbonden 'kleine kanunniken van Sint Anna', maar ook de sinds 1499 door het kapittel geïnde revenuen van de pastoriegoederen, waarvoor Thimister zich sterk had

gemaakt. Het maakte, zoals hierna zal blijken, een wereld van verschil. Tijdens Cuijpers' bewind zou de grote herinrichting van de kerk haar beslag krijgen, waarop ik in het tweede deel van dit artikel zal terugkomen.

Verval en afbraak

Onder het regime van pastoor Cuijpers (1777-1803) genoot de Sint-Nicolaasparochie aanvankelijk een zekere materiële welvaart, die tijdens het Franse bestuur (1804-1814) weer teniet zou worden gedaan.⁵¹ Financieel was de Franse Tijd een catastrofe. In 1796 waren alle kerkelijke instellingen opgeheven die zich niet direct met de zielzorg bezig hielden: kapittels, kloosters, broederschappen, enzovoort. Goederen van kerkelijke instellingen werden geconfisceerd en verkocht door de Staat aan particulieren. Zelfs de zgn. pastorele goederen, die tot levensonderhoud van de pastoor dienden (bijvoorbeeld een huis met tuin, enig land of geld), waren genationaliseerd.⁵² In feite kwam de Kerk met lege handen te staan. Door het Frans bestuur aangestelde of gehandhaafde pastoors kregen voortaan een (laag) traktement van de staat. Maar waarvan moesten gebouw en eredienst worden bekostigd? Maatregelen in 1803, 1805 en 1808 leidden in 1809 tot het keizerlijk decreet voor het beheer van de kerkfabrieken, welke regeling in Limburg zou blijven gelden tot 1876. Daarbij moest het gemeentebestuur opkomen voor huisvesting van de parochiegeestelijkheid, het onderhoud van de gebouwen en de aanzuivering van exploitatietekorten.⁵³ In de praktijk betekende dat afhankelijkheid van de vrijgevigheid van de burgerlijke overheid, een weinig benijdenswaardige positie voor pastoor en kerkbestuur.⁵⁴

Voor de Sint-Nicolaasparochie had een en ander tot gevolg, dat vanaf 1796 op elke uitgave voor pastorie en kerk moest worden beknipt. Nieuwe aankopen voor het interieur werden tot nul gereduceerd. Alleen de uitstaande verplichtingen werden nagekomen, voor zover dat althans in de oorlogsjaren mogelijk was. Anderzijds had de parochie ook minder behoefte aan nieuwe meubels, gebruiksvoorwerpen en paramenten, omdat bij de opheffing van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe een aanmerkelijk deel van de inventaris van de kapittelkerk door de kanunniken aan de Sint-Nicolaaskerk werd geschonken.⁵⁵

In de jaren 1825-1837 kwam de toekomst van de Sint-Nicolaaskerk en -parochie met een zekere regelmaat aan de orde tijdens de vergaderingen van het kerkbestuur.⁵⁶ De financiële middelen van de kerkfabriek waren ontoereikend om het sinds 1794 gegroeide achterstallig onderhoud van kerkgebouw en pastorie op te vangen. Anderzijds was het aantal praktiserende parochianen in het kielzog van een algemeen geestelijk reveil in de eerste helft van de negentiende eeuw aanmerkelijk toegenomen. Eind jaren 1830 was de kerk veel te klein om de gehele parochiegemeenschap te kunnen herbergen; de mensen stonden vaak in weer en wind op straat en liepen daar gevaar door uit de muren loslatende stenen en vallende leien. (In 1840, ruim anderhalf jaar na de verhuizing naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk, zou de pastoor 3.713 parochianen tellen). Het kerkbestuur zag in deze jaren weinig heil in wéér een nieuwe opknapbeurt voor de bouwvallige kerk. Liever wilde het de Sint-Nicolaaskerk ruilen voor de veel grotere, aanpalende Onze-Lieve-Vrouwekerk. Deze was echter in de Franse Tijd tot staatseigendom verklaard en al decennia lang in gebruik bij het garnizoen als smederij, kanonnenloods en opslagplaats voor munitie en wapens.

Al in de jaren 1820 had het kerkbestuur bij het ministerie van Oorlog aangedrongen op een ruil met de oude kapittelkerk. In 1828 ketsten onderhandelingen af omdat het rijk een bijdrage vroeg van 12.500 gulden, een bedrag dat het kerkbestuur niet kon opbrengen. In 1835 kreeg het van onverwachte zijde steun toen de gouverneur van de vesting, generaal Dibbets, zich in Den Haag sterk maakte voor de transactie. Zijns inziens was de Sint-Nicolaaskerk veel geschikter voor militair gebruik dan de Onze-Lieve-Vrouwe. Inderdaad, de hoofdingang lag bijvoorbeeld in het verlengde van het schip, waardoor karren en kanonnen rechtstreeks naar binnen konden. Ook meende Dibbets dat een overdracht aan de katholieken een goede indruk zou maken op de stadsbevolking. En dat was in de belegerde stad die Maastricht tussen 1830 en 1839 was, geen overbodige luxe. Op geld moest Den Haag volgens Dibbets maar niet teveel aandringen. Door het uitbreken van de Belgische Opstand hadden in 1830 en 1831 veel aanzienlijke families de stad verlaten, zodat de Sint-Nicolaas over nog minder inkomsten beschikte dan voorheen.

Na jarenlang onderhandelen tussen kerkbestuur, gemeente en rijksoverheid kwam op 22 april 1837 uiteindelijk het Koninklijk Besluit af, waarbij de overdracht van de Onze-Lieve-Vrouwe aan het kerkbestuur een feit werd. Het garnizoen verplaatste het artilleriemagazijn naar de tuinen rond de Sint-Andriesskapel aan de Maagdendries en naar gebou-

wen bij het Bassin, de Onze-Lieve-Vrouwekerk overlatend aan de parochie. Het Rijk vroeg 15.000 gulden voor herstelwerkzaamheden om de oude kapittelkerk weer voor de eredienst geschikt te maken, een som die in gelijke delen werd opgebracht door kerkelijke en burgerlijke gemeente, conform het eerder genoemde keizerlijk decreet op de kerkfabrieken (1809). Op 10 oktober 1837 werd de kerk opnieuw ingezegend en ging de parochie over naar haar nieuwe godshuis. Nog lang zou zij zich 'Sint-Nicolaasparochie' noemen, zij het met de toevoeging 'in de Onze-Lieve-Vrouwekerk'.⁵⁷

Een direct gevolg van de verhuizing was de afbraak van de Sint-Nicolaaskerk. Het achterstallig onderhoud was begroot op het toen kolossale bedrag van 35.000 gulden. Het is dan ook geen wonder dat het gemeentebestuur besloot tot onmiddellijke sloop van het gebouw.⁵⁸ Na eeuwenlang de noordzijde van het Onze Lieve Vrouweplein te hebben gemarkeerd, verdween zij in snel tempo. De keermuren van de vroegere kerkhoven werden gesloopt en het terrein geëgaliseerd. Beide hadden sinds de openstelling van de Algemene Begraafplaats (1812) geen functie meer, maar het is waarschijnlijk dat zij al veel eerder, namelijk vanaf het midden

van de achttiende eeuw, niet meer regelmatig in gebruik waren.⁵⁹ Ter herinnering aan zes eeuwen parochiegeschiedenis beitelde men boven de voordeur van de pastorie in de Plankstraat deze tekst in de voorgevel: *Sanctus Nicolaus / Vera vi pulsus / Cadit Mariae Virgini* ('Noodgedwongen heeft Sint-Nicolaas moeten wijken voor Onze Lieve Vrouwe'). De vrijgekomen ruimte bleef onbebouwd. Alleen waar eertijds het koor van de kerk had gelegen, mochten binnen de bestaande rooilijn twee huizen worden gebouwd.⁶⁰ Nu staat hier Hotel Derlon.

Afbraak van de Sint-Nicolaaskerk. Schilderij door Alexander Schaepekens, ca. 1838. Collectie Bonnefantenmuseum Maastricht.

Reconstructie van het laat achttiende-eeuwse interieur

Hoe interieur, altaar en priesterkoor van de Sint-Nicolaaskerk in het begin en het midden van de achttiende eeuw er precies hebben uitgezien, valt niet meer te reconstrueren. Uit deze vroege periode zijn geen tekeningen of beschrijvingen bekend, terwijl de rekeningen en kwitanties weinig concreet zijn. Wel valt eruit op te maken, dat het altaar vanaf 1746 – mogelijk ook al eerder – op een soort verhoging stond, een eikenhouten podium met een aantal treden. Achter het altaar hing ter bedekking van de absismuur een groot kleed aan een elf voet brede stok, die omhoog en omlaag gehaald kon worden. Dergelijke kleden of gordijnen in de liturgische kleur van dag of tijd dienden in de middeleeuwen tot wering van stof en tot versiering. Zij waren in 1288 voorgeschreven in de Luikse statuten en de Maastrichtse synode verplichtte kerkfabrieken in 1456 tot aanschaf.⁶¹ De Sint-Nicolaas had de oude gewoonte gehandhaafd; veel andere plaatselijke kerken en kapellen bezaten inmiddels een houten altaarombouw. Dit was ook de reden dat in 1757 een smid twee dagen werk had om met een aantal winkelhaken, ijzers en muurankers het altaar opnieuw vast te zetten tegen de muur en de constructie te versterken.⁶² Vijf jaar later was hij terug, dit keer met zeven ijzers voor het altaar.⁶³

In 1769 nam de toenmalige pastoor Thimister (1722-1776), die vanaf 1754 het pastoorsambt aan de Sint-Nicolaaskerk vervulde, de in Maastricht werkende Luikse beeldsnijder Renier Delcommune (1736-1814)⁶⁴ in de arm om een ontwerp te maken voor een nieuw antependium ('le grand devant d'autel'). Delcommune voerde het ontwerp, waarvan geen afbeelding bewaard gebleven is, met een door hemzelf gekozen schrijnwerker uit voor een bedrag van zevenenveertig gulden en tien stuivers.⁶⁵ Het is mogelijk dat pastoor Thimister het toenmalige hoofdaltaar heeft willen aanpassen aan het altaar in de noordelijke zijbeuk van zijn kerk, dat toebehoorde aan de broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen. Deze broederschap was in 1714 opgericht, vierde in 1764 haar vijftigjarig bestaan en had bij die gelegenheid Delcommune het broederschapsaltaar laten versieren.⁶⁶ In dat geval ging het in 1769 niet zozeer om een antependium (voorhang voor de voet van het altaar), maar om een nieuwe altaarvoet in de vorm van een sarcofaag, zoals dat tijdens de barok gebruikelijk werd.⁶⁷ Andere projecten die onder Thimister tot stand kwamen waren nieuwe kerkbanken in 1763 en de al eerder genoemde nieuwe, te Luik gegoten luidklok in 1767 (zie bijlagen 1 en 2). De Sint-Nicolaaskerk had in die jaren een grote en twee kleine luidklokken. De kerk van Eckelrade verwierf ten tijde van de verhuizing van de Sint-Nicolaasparochie in 1838 een klok die van later datum was, want volgens haar opschrift was zij in 1805 gegoten en in 1826 hergoten.⁶⁸

Begin 1777 stond de nieuwe pastoor Cuijpers net als zijn voorgangers in de achttiende eeuw voor een grondige opknappbeurt van zijn kerk. Ook hij restaureerde eerst het uitwendige van het gebouw, maar terwijl daken, ramen en goten werden gerepareerd, kreeg bijna gelijktijdig ook het interieur zijn volle aandacht. Aanvankelijk ging het om noodza-

Interieur van de Sint-Nicolaaskerk. Vrijwel de gehele uitrusting van de kerk is bewaard gebleven, de koorbetimmering uitgezonderd. Deels ingekleurde tekening, Philippe van Gulpen, ca. 1835. RHCL, GAM, Collectie Van der Noordaa, 501.

kelijke voorzieningen, zoals de reparatie⁶⁹ en/of vervanging van een houten tabernakel.⁷⁰ Belangrijker is, dat Cuijpers niet slechts hier en daar iets verbeterde aan zijn kerk, maar een alomvattend plan ontwikkelde voor het interieur.

Een totaalconcept voor het priesterkoor (1784)

In een periode van circa vijftien jaar vernieuwde pastoor Cuijpers het inwendige van de kerk ingrijpend naar de mode van zijn tijd. Het interieur ging een barokke sfeer ademen, niet de exuberante Zuidduitse versie van bijvoorbeeld de kerk van Houthem-Sint-Gerlach, maar de wat soberder uitvoering die in Maastricht ook in andere godshuizen populair was. In 1784 maakte de bekende Maastrichtse architect Pierre François Deplaye in opdracht van Cuijpers een samenhangend concept voor het priesterkoor, waarbij het betimmeren van de absis en de bouw van een nieuw hoofdaltaar centraal stonden.⁷¹ Het bestek is niet bewaard gebleven, maar het plan viel goed te reconstrueren aan de hand van de rekeningen en kwitanties in het archief. Aan alles werd gedacht: de vormgeving van het altaar met draaitabernakel, de bijbehorende beelden en kandelaars, de aanpassing van de deuren op het priesterkoor aan de nieuwe lambrisering in de absis, de consoles boven de lambrisering voor extra beelden en het altaarschilderij. Bijna alle onderdelen hebben de ongunst der tijden overleefd en zijn nog hier en daar te zien. Alleen de lambrisering lijkt te zijn verloren gegaan.

Het belangrijkste deel van het plan van Deplaye betrof de inrichting van het priesterkoor, dat in een meerjarenplan zou worden gerealiseerd. In hoeverre de pastoor bij de verdere uitrusting van de kerk (schilderijen, preekstoel, orgel, biechtstoelen, etc.) advies inwon van anderen dan Deplaye, was op enkele uitzonderingen na niet meer na te gaan. Zijn beslissingen moeten echter zijn gefiatteerd door het kerkbestuur, hetgeen betekent dat de herinrichting van het godshuis de steun moet hebben gehad van althans de meer vermogenden in de parochie. Als zodanig moet het laat achttiende-eeuwse barokke interieur de smaak van de tijd hebben weerspiegeld.

Vanaf 1784/1785 begon men met het maken en/of verwerven van nieuwe meubelen, schilderijen en ornamenten, te beginnen met het hoofdaltaar. Tegelijkertijd werd gewerkt aan de lambrisering die in 1788 kon worden aangebracht. In later jaren kwam het schip van de kerk aan de beurt met het aanbrengen van beelden van de twaalf apostelen, de schilderijen in de lichtbeuk etc. In hoeverre Deplaye ook hiervoor voorstellen heeft gedaan, is niet meer na te gaan. De verschillende facetten van de laat achttiende-eeuwse uitmontering van de Sint-Nicolaaskerk zullen hieronder successievelijk aan bod komen.

Het hoofdaltaar met draaitabernakel

Vaste onderdelen van een altaar waren vroeger: de altaarkas, een hoge achterbouw versierd met beeldhouwwerk of schilderijen, die als skelet diende voor de overige onderde-

Hoofdaltaar met draaitabernakel in open stand. Op de expositietroon een uitgestalde monstrans. Links en rechts de serafijnen (engelen) van Van der Neer. Tekening van Philippe van Gulpen, ca. 1838. RHCL, GAM, Coll. Van der Noordaa, 18.

Hoofdaltaar zoals het sinds 1964 staat opgesteld in de zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Alle onderdelen zijn nog aanwezig. Achter de kaarsen links en rechts een driehoekige achttiende-eeuwse reliekhouders. Foto: Jules Bonnet.

len; de retabel (letterlijk: achtertafel) met een lage opstand voor een kaarsenbank, waarop ook reliekschrijnen konden worden uitgesteld; het tabernakel, een kastje waarin het Allerheiligste werd opgeborgen; de expositietroon, een ruimte om het Allerheiligste uit te stellen, en tenslotte de eigenlijke altaar- of offertafel, vaak in de vorm van een tombe met antependium (letterlijk: voorhangsel), soms van stof, vaak ook een houten paneel.

Philippe van Gulpen maakte na 1837 verschillende schetsen van het barokaltaar, zoals het in de Onze-Lieve-Vrouwekerk op het priesterkoor was geplaatst. Uit die tekeningen blijkt, dat het - ook nu nog - vrijwel intact is. Al het oorspronkelijke beeldsnijwerk is nog aanwezig, evenals versierende elementen zoals engelen, reliekhouders en kandelaars. Op enkele details na ziet het altaar er in 2007 nog precies zo uit als in 1794.

Het altaar

Het barokaltaar werd in 1784 opgebouwd rond een bijzondere constructie, een zogenaamd draaitabernakel. Dit onderdeel bestond uit een vast gedeelte, waarbinnen zich een cilinder bevond. Door aan een mechaniek aan de zijkant van het altaar te draaien, wentelde deze cilinder om zijn as en toonde in geopende stand de expositietroon, waarop tijdens de heilige mis of het lof de monstrans met het Allerheiligste kon worden uitgesteld. Dit zogenaamde draaitabernakel was in de barok geen ongewone constructie, maar

is later geleidelijk in onbruik geraakt.⁷² Onder het bewegend gedeelte bevond zich in de retabel een klein kastje, het eigenlijke tabernakel, waarin in een ciborie (een kelk met deksel) de geconsacreerde hosties werden bewaard die waren overgebleven na de uitreiking van de heilige communie.

Het nog altijd werkende mechaniek van het draaitabernakel werd gemaakt door de Maastrichtse meestersmid J. Mullers. Hij leverde ook *'het toebehoorende eijser, stael en koperwerk'*. Tevens vervaardigde hij het kleine tabernakel, dat hij omschreef als een *'siboriekastjen met een basquiel (voorhang?)'*. De totale kosten kwamen op zeshonderd gulden, een aanzienlijk bedrag.⁷³ Van Gulpen suggereert in het onderschrift bij een tekening dat de beeldhouwer Delcommune de hand had in de bouw van de nieuwe altaarkas.⁷⁴ Hiervoor zijn echter geen aanwijzingen gevonden. Het was de timmerman-aannemer J.W. Sanders die rond het mechaniek van Mullers de altaarkas opbouwde. Misschien verwijst Van Gulpens opmerking naar de mogelijkheid, dat het bestaande altaar deels in het nieuwe werd verwerkt. Aan dat altaar hadden Delcommune en Routs in 1777 nog tamelijk intensief gewerkt en wellicht verkeerde althans de offertafel of tombe nog in goede staat. Anderzijds vermeldt Sanders' rekening werkzaamheden aan *'tabernakel, tombo etcetera aan den Groten Autaer in Sint-Nicolaas Kerk alhier gemaakt'*. Dat kan, mede door de hoogte van zijn rekening, 640 gulden, wijzen op een geheel nieuwe offertafel.⁷⁵

Beeldsnijwerk aan het altaar

De versiering van het altaar werd in 1784 opgedragen aan de Luikse beeldensnijder Henri Vivroux (1737-1807).⁷⁶ Hij was bij pastoor en kerkbestuur bekend, want een jaar eerder had hij reeds opdracht gekregen voor het snijden van twaalf apos-

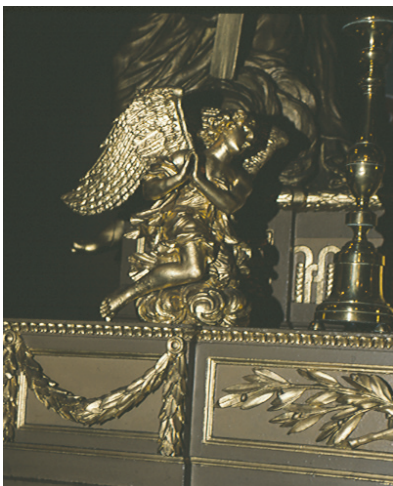
Draaitabernakel in gesloten stand. Foto: Jules Bonnet.

Draaitabernakel in geopende stand. Op de expositietron een kruisbeeld tegen een achtergrond van witte zijde, in plaats van de oorspronkelijke spiegelpanelen. Foto: Jules Bonnet.

Het kleine tabernakel met een afbeelding van een pelikaan die haar jongen voert. Foto: Jules Bonnet.

Een van de twee kleine engelen, vervaardigd door Henri Vivroux. Foto: Jules Bonnet.

daaronder is versierd. Dit beeldhouwwerk (*'la scultrie du Tabernacle et du devant autel'*) kostte 115 gulden.⁷⁹ Met *'devant autel'* werd het antependium bedoeld, het paneel aan de voorzijde van de offertafel. Overigens is het niet helemaal duidelijk of Vivroux als enige kunstenaar het altaar versierde. Het snijwerk aan de altaarkas (bladranken en geometrische motieven) lijkt enigszins af te wijken van de versieringen op de altaartombe. Mogelijk is het medaillon met slingers op de tombe toch nog van de hand van Delcommune. Vivroux bracht vijftig gulden in rekening voor twee niet nader aangeduide *'medail-*

telbeelden (zie hierna). Het merendeel van het beeldsnijwerk aan het altaar kon aan de hand van kwitanties geïdentificeerd worden.

Het vaste gedeelte van het draaitabernakel vertoont vier slanke, als palmbomen uitgesneden pilaren die met een overhuiving een soort baldakijn vormen boven de expositietroon. Aan de voorkant ervan zijn op een wolk twee cherubijnenkopjes te zien. De gehele constructie heeft aan de zijkant versieringen gekregen die het geheel de vorm van een lier lijken te geven. Vivroux ontving voor dit snijwerk (*'la sculptrie du cadre du maitre autel'*) veertig gulden.⁷⁷

Het draaiende gedeelte van het draaitabernakel bevindt zich in een nis en heeft de vorm van een verticale halve cilinder met halfronde, holle bovenzijde. Is de bolle zijde van de cilinder naar voren gedraaid, dan is de expositietroon dicht. Is hij naar achteren gedraaid, dan wordt de expositietroon zichtbaar. In de holle bovenzijde boven het baldakijn van de troonhemel is dan een buste sculptuur te zien van God de Vader, in een stralenkrans trokend op de wolken. Hij draagt in zijn hand een wereldbol, het symbool van de goddelijke macht. Onder de overhuiving van de expositietroon zweeft de Heilige Geest in de vorm van een duif vrij in de ruimte. Voor de duif en de engeltjes op hun wolk erboven kreeg Vivroux dertig gulden.⁷⁸

In dichtgedraaide staat vertoont de cilinder van het draaitabernakel op de koepel en ter hoogte van de expositietroon beeldsnijwerk in hoog reliëf. Ook het deurtje van het kleine tabernakel

lons et leurs ornament'. Mogelijk gaat het hier om de ornamenten tegen de altaarkas naast de offertafel: links een halfgeopende bursa, rechts een kruis. Vivroux junior bracht ten slotte al dit snijwerk aan op de houten kas van Sanders. Hij en zijn gezellen Piront, Mestre en Babre besteedden er begin 1785 respectievelijk negen, acht, zes en vijf dagen aan. In april 1785 was het altaar zover klaar dat Babre en zijn collega Roufos het konden afwerken.⁸⁰ Zij hadden er 24 dagen voor nodig om het witten en daarna in een bruingrijze tint te verven.⁸¹ Ook nu nog hebben altaartombe en -kas deze typische kleur met goudkleurige accenten.

Beelden op het altaar

Het altaar werd opgesierd met een aantal losse beelden. Vivroux maakte een tweetal kleine engelen die op de retabel knielden. Ook leverde hij twee consoles voor de afwerking van het tabernakel.⁸² Waarvoor deze consoles precies dienden, is niet helemaal duidelijk. Mogelijk verbreedden zij het kleine tabernakel, waardoor de afstelruimte groter werd en ruimte bood aan de engelen.

Vivroux ontwierp en vervaardigde ook grote en kleine houten kandelaars, waarvoor hij ruim 78 gulden rekende. Hoe zij er precies uitzagen, is niet bekend, maar het is goed mogelijk dat het dezelfde zijn die zijn afgebeeld bij Van Gulpen.⁸³

Een paaslam (*'agneau paschale'*) was de laatste bijdrage van Vivroux aan de altaarversiering. Het lijkt waarschijnlijk dat dit paaslam oorspronkelijk de top van de tabernakeltoeren heeft gesierd, maar door te bescheiden afmetingen niet erg voldeed. In ieder geval werd enige jaren later een (ander) beeld boven het draaitabernakel aangebracht, een pelikaan die op zijn nest gezeten zijn jongen voedt. Het beeld was een schepping van de toen nog jonge Maastrichtse beeldhouwer Jacobus Joannes van der Neer, die heel toepasselijk woonde in het huis *De Schrijnwercker*. Op 8 november 1792 sloten pastoor Cuijpers en kerkmeester M. van Heylerhoff met Van der Neer een contract voor de levering van *'t[we]e Cherubijnen, groote ontrent de seven voeten, a 16 pistoolen*⁸⁴; item

Een van de twee grote serafijnen (engelen), vervaardigd door J.J. van der Neer. Foto: J. Voets.

voor [beelden van] Moyses en Aron ter grootte van 7 a 8 voeten, oock voor 16 dito pistoolen, en voor een Pellicaen [a] 5 pistoolen, te saemen voor seven en dertigh pistoolen.⁸⁵ Zowel de engelen, als de bijbelse figuren moesten meer dan levensgroot worden, analoog aan de reeds bestaande beelden van Lambertus en Nicolaas (zie hierna). Aan de voet van het contract vermeldt een aantekening, dat Van der Neer bij aflevering van de twee ‘serafienen’ en de ‘pellicaen’ uiteindelijk 211 ½ gulden ontving. Voor de bijgeleverde ‘casschen’ (kassen: houten omlijstingen waarin de beelden konden worden vastgezet) rekende Van der Neer 21 gulden. Het totaal ad 242 ½ gulden werd afgedaan met 13 kronen. Het is niet duidelijk of deze betaling het gehele bedrag dekste. In 1836 schreef Van der Neer slechts tweehonderd gulden te hebben ontvangen. Hij zou dan op déze rekening nog 42 gulden tegoed hebben gehad.

Van de in opdracht gegeven beelden van Mozes (later: Melchisedech)⁸⁶ en Aäron is niets meer gekomen. Waarschijnlijk heeft de oorlogssituatie het kerkbestuur doen afzien van toekomstige grotere uitgaven. Het nog niet door Van der Neer geleverde beeldsnijwerk werd afbesteld. Naar het schijnt is een en ander niet geheel correct afgehandeld. Veertig(!) jaar later kwam de beeldhouwer terug op deze kwestie. Hij was inmiddels verhuisd naar Antwerpen, waar hij woonde in de Blindestraat en beeldhouwen doceerde aan de Academie. In het bovengenoemd schrijven van 27 oktober 1836 bevestigde hij volgens afspraak te zijn betaald voor de twee grote, knielende serafijnen op de hoeken van de retabel en voor de pelikaan op de top van het draaitabernakel. Ook erkende hij dat de beelden van Melchisedech en Aäron, die naast het altaar geplaatst zouden worden, waren afbesteld. Maar hij had indertijd de tekeningen voor deze meer dan levensgrote beelden al af, had het hout ingekocht en een begin gemaakt met de uitvoering. Door de afbestelling had hij dan ook ‘grote schade [geleden] ..., maar [ik] heb daar nooit iets voor gehad’. Hij had toentertijd begrepen dat pastoor en kerkbestuur hem ‘[voor] de schade in dat werk te goed gekomen hebben’, maar hij had nooit iets ontvangen.⁸⁷

Het blijft onduidelijk, of het kerkbestuur alleen de intentie heeft gehad Van der Neer de gemaakte kosten te vergoeden, of dat het hem in 1794/1795 ook daadwerkelijk heeft uitbetaald. In het laatste geval kan het geld onderweg verloren gegaan zijn, maar het kan ook zijn dat men vooreerst van toezending heeft afgezien vanwege de onrustige tijden. Tijdens de Franse Tijd (1794-1814) kan deze verplichting geheel te goeder trouw in het vergeetboek zijn geraakt.

De betimmering van het priesterkoor

Op de door Van Gulpen gemaakte tekening van het interieur van de Sint-Nicolaaskerk in 1826 is tegen de wanden van het priesterkoor duidelijk een lambrisering zichtbaar. Het priesterkoor van de kerk was langgerekt en diep, de wand opgedeeld in elf traveeën. In de tweede travee aan de linkerkant bevond zich een deur naar een sacristie en van daaruit

naar buiten, waar zich aan de andere zijde van de binnenplaats de pastorie bevond. In de daar tegenover liggende travee rechts gaf een deur toegang tot de kruisgang van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe,⁸⁸ waarschijnlijk via de Sint-Jozefkapel, die naast de Sint-Nicolaaskerk was gelegen. Beide deuren hadden een houten omlijsting die opgenomen werd in de lambrisering van de absis. De middelste travee, direct achter het altaar, was mogelijk niet betimmerd. Hier stond het altaar bijna tegen de muur aan, al bleef de bergkast aan de achterkant wel bereikbaar. De altaarkas stulpte aan de achterzijde enigszins uit, waardoor hij zich natuurlijk voegde in de rondlopende absis.

Waarschijnlijk was het oorspronkelijk de bedoeling achter en boven het altaar een grote houten omlijsting aan te brengen met daarin een altaarschilderij en aan weerszijden levensgrote beelden van heiligen op consoles. Zover is het nooit gekomen. Vond men de geplande zware opbouw in de toch vrij kleine kerk te kolosaal en opteerde men al doende voor een ijlere constructie? Koos men voor een goedkoper ontwerp of waren de veranderde omstandigheden van de jaren 1790 de oorzaak? Ik moet het antwoord schuldig blijven. Op de interieurtekening van Van Gulpen is geen spoor te zien van een hoge constructie. De lambrisering bedekt er de onderste helft van de absismuur en was niet hoger dan de altaaropbouw. Alleen naar het midden toe reikt het houtsnijwerk omhoog tot de voet van de ramen van de absis. Het vrij hangende altaarschilderij maakt geen deel uit van de altaaropbouw.

Mogelijk was reeds in 1777/1778 een begin van een lambrisering aanwezig. Renier Delcommune en Lambert Routs werkten in die jaren immers niet alleen aan het altaar, maar ook aan de *'lambris et porte'* op het priesterkoor. In juli 1788 echter sloot de al eerder genoemde timmerman-aannemer J.W. Sanders tegen betaling van achthonderd gulden met pastoor Cuijpers een contract af voor *'het maken van de lambriseeringe aan bijde sijde [van] den Hogen Autaar ingevolge 't plan, behoudens dat door voornoemde Heer Pastoor sal gedaan en geleverd worden alle de beeldsnijders dagloone, eijserwerk, nagels, loot, blauwe steene sockels, steenhouwers dagloon, verwen en voorts alle materialen daar toe nodig.'*⁸⁹ Met andere woorden, mijnheer pastoor was verantwoordelijk voor de loonkosten van de schrijnwerkers-houtsnijders en de betaling van een groot deel van het benodigde materiaal. Sanders was binnen de aannemingssom verantwoordelijk voor de aankoop van het hout en de daglonen van timmermansknechten en metselaars, inclusief het aanbrengen van de blauwstenen sokkels.

Het in dit contract genoemde 'plan' betrof mijns inziens het architectonisch en iconografisch concept dat in 1784 was ontworpen door architect Deplaye. Het is spijtig dat hiervan geen tekeningen bewaard gebleven zijn. Sanders maakte de grondvorm van de lambrisering, die boven elk muursegment een boogvormige afwerking kreeg. Alle acht of negen panelen – de deurpartijen en mogelijk ook het middelste (achterste) muursegment vielen af – kregen in een later stadium een versiering met houtsnijwerk uit het atelier van Vivroux. Hoe dit eruit heeft gezien en wat de thema's waren die werden uitgebeeld, zal

Het grote schilderij van de kruisiging van Christus, dat in de Sint-Nicolaaskerk boven het altaar hing. Nu in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Zuid-Nederlandse schilder, ca. 1650. Foto: Jules Bonnet.

maanden maart, mei en juni 1790 werkte deze circa zestig dagen aan de afwerking van de koorbetimmering.⁹⁰ Afgaande op Van Gulpen mag worden aangenomen, dat de afbeeldingen op de lambrisering gepolychromeerd werden, waarbij de hoofdkleur Pruisisch blauw was. Gecombineerd met het vergulde altaar, de vergulde engelenbeelden, de vergulde lijsten van de schilderijen boven het altaar en in de lichtbeuk en de gouden sterren tegen het gewelf, moet de witgeschilderde kerk een schitterend gezicht zijn geweest.

Het grote altaarschilderij

Omstreeks 1791 was de nieuwe aankleding van het priesterkoor zo goed als gereed. Op de interieurtekeningen van Philips van Gulpen zijn echter twee zaken te zien, die nog niet besproken zijn, namelijk de meer dan levensgrote beelden van de heiligen Lambertus en Nicolaas (zie hierna) en het altaarschilderij. Alle drie objecten bevonden zich boven het altaar, het schilderij tussen de ramen in het centrum van de absis, de beelden op hoge sokkels boven en aan het eind van de lambrisering.

Het schilderij had een kruisgroep of 'Calvarieberg' tot onderwerp. Het lijkt hetzelfde

doek te zijn dat tegenwoordig onzichtbaar voor het publiek tegen de westelijke wand van het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk hangt.⁹¹ Het toont de gekruisigde Christus met Maria en Johannes ter linker- en rechterzijde en Maria Magdalena knielend aan de voet van het kruis.⁹² De herkomst van het doek is onbekend, maar er zijn aanwijzingen dat het oorspronkelijk thuishoorde in de kerk der paters antonieten, waar een soortgelijk doek boven het hoofdaltaar hing.

In de jaren 1780 speelde in Maastricht de dreigende opheffing van het klooster van de antonieten, die in 1783 zijn beslag kreeg.⁹³ De roerende goederen werden aansluitend geveild. Van de kerkinventaris kwamen onder meer de preekstoel, het orgel, het koorgestoelte en de kniel- en zitbanken onder de hamer, evenals de schilderijen. Het was waarschijnlijk op deze veiling, dat pastoor Cuijpers op 9 september 1783 voor ruim 28 gulden, 'een grote kerkschilderij' kocht en nog drie kleinere doeken.⁹⁴ Wat de overige doeken precies voorstelden, vermeldt de kwitantie niet, maar het 'grote kerkschilderij' is waarschijnlijk identiek met de kruisigingsscène die in 1826 in de Sint-Nicolaaskerk hing. Dit door Van Gulpen op de interieurtekening afgebeelde schilderij is ook te zien op een tekening van het hoofdaltaar in de Antonietenkerk⁹⁵ en maakt aannemelijk dat Cuijpers zijn aankoop in 1783 inderdaad deed op de veiling van de boedel der antonieten.

In november 1784 werd het doek, dat 391 cm hoog en 261 cm breed was, door de kunstschilder C. Krins (Krijns)⁹⁶ in opdracht van pastoor Cuijpers gerestaureerd. De kosten kwamen op veertig gulden, een vorstelijke som die het aankoopbedrag van zeven gulden en tien stuivers aanmerkelijk te boven ging.⁹⁷ Mogelijk kreeg het doek bij die gelegenheid de huidige vrij brede lijst, of werd de bestaande lijst opgeknapt. De buiten- en binnenrand ervan waren kunstig uitgesneden en deels verguld.⁹⁸ Op de hoeken sprong de lijst iets naar buiten uit, zoals dat ook op de interieurtekening van de Sint-Nicolaaskerk te zien is, zij het wat sterk aangezet.

Pastoor Cuijpers en architect Deplaye moeten van meet af aan de bedoeling hebben gehad dit schilderij op te nemen in de betimmering van de absis. Zo zou een in de achttiende eeuw veel voorkomende uitbreiding van het altaar kunnen worden bereikt. De beeldhouwer J.J. van der Neer, dezelfde die de grote engelen en de pelikaan voor het altaar had gemaakt, nam op zich er de ombouw voor te maken, tegen een vergoeding van zeshonderd Brabantse guldens. Het schilderij zou in die constructie vier duim van de muur komen af te staan. Naar het schijnt is het plan ook zo uitgevoerd, maar voldeed het niet. Met name kerkmeester Van Heylerhoff was – zo klaagde Van der Neer in 1839 – zeer ontevreden met het resultaat. Volgens Van Heylerhoff was een en ander niet conform 'het plan'. Van der Neer was daarop naar Maastricht gekomen om zijn gelijk te halen en had de tekeningen met 'de timmerman/architect van de kerk' (Deplaye?) aan het uitgevoerde werk getoetst. Deze schijnt Van Heylerhoff in het ongelijk te hebben gesteld.⁹⁹ Uit de op sommige punten onduidelijke correspondentie wordt niet helder of Van der Neers ombouw werkelijk geheel of gedeeltelijk is uitgevoerd, dan wel op een tijdstip vóór 1826 werd weg-

Sint Nicolaas. Houten beeld vervaardigd door Renier Delcommune. Oorspronkelijk met het beeld van Sint Lambertus onderdeel van de versiering van het priesterkoor; tegenwoordig achter in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Foto: Jules Bonnet.

Sint Lambertus, vervaardigd door Renier Delcommune. Foto: Jules Bonnet.

gehaald. De interieurtekening van de kerk uit dat jaar toont het schilderij zonder altaarombouw. Het blijkt vrij opgehangen te zijn vóór het middelste spitsboogvenster van de absis. Het was met de hoeken van de lijst bevestigd tegen de muurribben van de middelste travee. Daar ving de rechterbovenzijde in de zomermaanden door de laatste ramen aan de zuidkant van het priesterkoor de (na)middagzon. In 1990 werd tijdens de restauratie geconstateerd, dat de verf van het schilderij in die rechterhoek verbrand was. De suggestie dat dit mogelijk veroorzaakt was door zonnestraling, lijkt door mijn onderzoek te zijn bevestigd.

Sint Lambertus en Sint Nicolaas

Terzijde van en iets lager dan het altaarschilderij stonden op sokkels boven de lambrisering de levensgrote beelden van de heiligen Lambertus en Nicolaas. Zij waren de patroonheiligen van de kerk, wier feestdagen respectievelijk op 17 september en 6 december vielen.¹⁰⁰ De houten beelden waren van de hand van de al eerder genoemde Renier Delcommune.¹⁰¹ Op 21 maart 1778 overhandigde kerkmeester Masure hem voor het werk een bedrag van zestig gulden in Luiks geld.¹⁰²

Dat beide beelden hoog boven het altaar een plaats kregen, was waarschijnlijk een gevolg van de komst van de Fransen. Zoals boven reeds werd vermeld, deed de oorlogssituatie het kerkbestuur afzien van de levering van de beelden van Melchisedech en Aäron die door de beeldhouwer Van der Neer zouden worden gesneden. Deze zouden eenzelfde groot formaat krijgen als de beelden van Delcommune en waren expliciet bedoeld om 'naast het altaar' te worden aangebracht.¹⁰³ Zij moesten optisch een tegenwicht bieden aan het enorme kruisigingstafereel boven het altaar. Bij ontstentenis van de juiste heiligen dienden Lambertus en Nicolaas dus als plaatsverangers. Ook na de verhuizing in 1837 werden de beelden aanvankelijk in de nabijheid van het altaar op het priesterkoor ge-

plaatst.¹⁰⁴ Waren Melchisedech en Aäron op tijd in Maastricht gearriveerd, dan zouden Delcommunes heiligen hun plaats in het schip van de Sint-Nicolaaskerk hebben behouden, zoals zij ook tegenwoordig tegen de laatste pilaren van het middenschip van de Onze-Lieve-Vrouwekerk staan.

Iconografie van altaar en priesterkoor

De uitvoering van Deplayes uit 1784 daterende ontwerpplan voor priesterkoor en hoofdaltaar resulteerde in een iconografie, waarin geloofswaarheden en bijbelse elementen tot een samenhangende en voor ongeletterde gelovigen herkenbare eenheid werden gesmeed.

In de zestiende eeuw werd het gebruikelijk dat het hoofdaltaar van een kerk toegewijd was aan de patroon van de kerk (patrocinium).¹⁰⁵ De in 1343 voor de zielzorg in gebruik genomen parochiekerk van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe had de heiligen Nicolaas en Lambertus als patronen. Men zou daarom verwachten dat de versiering van het nieuwe hoofdaltaar, die tussen 1784 en 1791 tot stand kwam, op enigerlei wijze aan het leven van deze heiligen zou refereren. Dat was niet het geval, al is het mogelijk dat het beeldhouwwerk van de lambrisering aan hun leven refereerde. Maar het lijkt mij niet waarschijnlijk. De op tekeningen van Van Gulpen weergegeven aanwezigheid van hun beelden boven het altaar wordt in deze bespreking van de iconografie van het altaar dan ook buiten beschouwing gelaten, omdat deze opstelling niet als zodanig was bedoeld. Oorspronkelijk zouden hier immers Aäron en Mozes c.q. Melchisedech figuren.

Het is mogelijk dat het parochiealtaar een ouder patrocinium bezat dan de Sint-Nicolaaskerk zelf. Het bestond immers al lang vóór de bouw van de parochiekerk, als apart altaar in de kapittelkerk van Onze Lieve Vrouwe. In de dertiende eeuw stond het daar waarschijnlijk voor de koorafsluiting, in het midden van de kerk. Dergelijke voor de zielzorg van de parochianen bedoelde altaren in abdij- en kapittelkerken hadden vaak als patrocinium het

Moi Sub Signee declare avoir de mains
 de Mr Lechevni Machus. La somme de Soixant florins
 Argent de Liege. Au Compte de ce deux figures ^{savant} Saint Lambert
 et Saint Nicolas ~~fait de quoy~~ fait de quoy par Signé
 venier del commune
 Maastricht
 Le 21 Mars
 1788

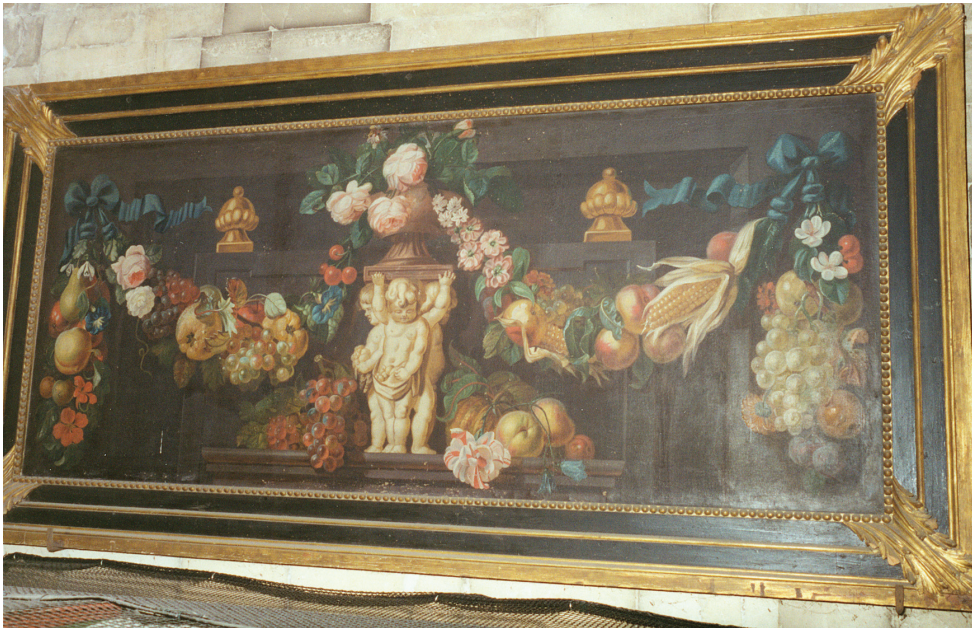
H. Kruis.¹⁰⁶ Zo kan ook het dertiende-eeuwse parochiealtaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk een Kruisaltaar zijn geweest.¹⁰⁷ Omdat patrocinia vrijwel nooit werden gewijzigd,¹⁰⁸ kan de toewijding aan het H. Kruis bij de verhuizing naar de nieuwe parochiekerk gehandhaafd zijn. Dat zou de decoraties en ornamenten aan het barokaltaar verklaren, die met het altaarschilderij verwijzen naar de kruisiging en opstanding van Christus. Een andere mogelijkheid is, dat zij refereren aan de iconografie van de contrareformatie - de katholieke hervorming - die voor Maastricht begon omstreeks 1580 en die dezelfde symboliek gebruikte.¹⁰⁹

Op de offertafel - liturgisch gezien het belangrijkste deel van het altaar - is in het midden een medaillon aangebracht. Het verbeeldt het open graf van Christus en symboliseert de opstanding uit de doden en de verrijzenis van het lichaam in het hiernamaals. Op het onderste gedeelte van de achterbouw zijn twee panelen te zien die verwijzen naar de H. Eucharistie. Op het rechter paneel is een kruis afgebeeld, symbool voor het offer van Christus. Aan de linkerkant is een geopende bursa (beurs) met corporale te zien.¹¹⁰

De pelikaan op het deurtje van het kleine tabernakel is het meest verspreide dieren-symbool dat op Christus' kruisdood en verrijzenis betrekking heeft. Zij is de verpersoonlijking van de goddelijke liefde zoals zij met haar eigen bloed haar jongen tot leven wekt. Na de Middeleeuwen kreeg de pelikaan ook betekenis als symbool voor het misoffer (de H. Eucharistie).¹¹¹

De devotie tot de H. Eucharistie heeft ook sporen nagelaten op de cilinder van het draaitabernakel in gesloten stand. Hierop is een voorstelling afgebeeld van het offer van Abraham. Abraham staat met het zwaard in zijn opgeheven linkerhand als een engel hem vanuit de wolken weerhoudt zijn zoon Isaïc te slachtofferen. Deze scène is een symbool voor het offer van het Nieuwe Verbond, met andere woorden voor het offer van Christus.¹¹² In geopende stand van het draaitabernakel is de expositietroon het middelpunt van de verering van de H. Eucharistie, omdat hier de monstrans wordt uitgesteld. In het midden van de monstrans bevindt zich in de *lunella* ('maantje' in glazen houder) een geconsacreerde hostie. Daarboven zweeft de H. Geest in de gedaante van een duif en troont God de Vader in de wolken. Op dat moment is de H. Drievuldigheid dus als het ware zichtbaar verzameld op het altaar .

Op de top van het tabernakel is een pelikaan met jongen aangebracht. Dit is vreemd, omdat een dergelijke afbeelding ook reeds het deurtje van het kleine tabernakel siert. Mogelijk heeft hier oorspronkelijk het door Vivroux vervaardigde paaslam gestaan, opnieuw een symbool voor Christus die geofferd wordt en als zodanig ook weer een uitbeelding van de H. Eucharistie.¹¹³ De grote engelen op de bovenkant van de altaar houden in hun handen de symbolen voor hoop (een anker) en geloof (een kruis). Het altaarschilderij met de kruisigingscène is een sterke aanwijzing voor de veronderstelling dat het hier gaat om een kruisaltaar. Maar de voorstelling herinnert ook weer aan het offer van Christus en aan de H. Eucharistie. Naast het kruis zijn zon en maan verduisterd weergegeven, een herinnering aan de plotseling invallende duisternis bij het overlijden van Christus. Op

Schilderij uit de eerste reeks, door Louis Hermans. Foto: Régis de la Haye, vóór restauratie (1993).

de achtergrond is in een bergachtig landschap een stad met koepel zichtbaar, (het hemelse) Jeruzalem? Aan de voet van het kruis herinneren een schedel en beenderen aan het graf van Adam, in de christelijke symboliek opnieuw een voorafbeelding van Christus.¹¹⁴

De iconografie van het altaar, waarin kruis, anker en pelikaan de vaste drie-eenheid geloof, hoop en liefde symboliseren, had, zoals al eerder naar voren is gebracht, moeten worden afgerond met beelden van Aäron en Melchisedech. Aäron, de broer van Mozes, als de verpersoonlijking van het joodse priesterschap. Melchisedech was als koning en priester de voorafbeelding van Christus. Hier ligt een verband met de brieven van de apostel Paulus, die Christus verschillende malen omschrijft als ‘priester naar de orde van Melchisedech’.¹¹⁵

Het schip van de kerk

De Sint-Nicolaaskerk beschikte over een middenschip met verhoogde lichtbeuk en aan weerszijden een lagere zijbeuk. Voorin stonden rechts en links zijaltaren, terwijl zich ook elders in de kerk te eniger tijd enkele kleine altaren moeten hebben bevonden. Het is de vraag of er naast biechtstoelen veel ander meubilair aanwezig was. De aankleding van de kerk was tamelijk sober, maar had door de nieuwe aankopen van pastoor Cuijpers wel de verdienste een eenheid te vormen.

Schilderij uit de tweede reeks, door Louis en François Hermans. Foto: Régis de la Haye, vóór restauratie (1993).

Acht schilderijen met bloemen en vruchten

In de lichtbeuk van het middenschip hingen acht grote schilderijen met een decoratieve, niet-religieuze beschikdering. Lang heeft men aangenomen dat deze doeken, die na de verhuizing van de parochie in het gebouwencomplex van de Onze-Lieve-Vrouwekerk terecht kwamen, afkomstig waren uit de eind achttiende eeuw opgeheven 'schouwburg' in de voormalige manege aan de Jekerstraat. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat deze veronderstelling net zo uit de lucht gegrepen is, als de mystificatie rond het barokaltaar. Ongetwijfeld maakten schilderijen in de lichtbeuk onderdeel uit van het totaalplan van pastoor Cuijpers. Of hij reeds vanaf het eerste moment voor déze schilderijen opteerde, is de vraag. Misschien was het oorspronkelijk de bedoeling dat de schilderijen een samenhangende religieuze voorstelling kregen, hetgeen echter een veel moeilijker en kostbaarder concept zou zijn geweest.

De niet-religieuze doeken kwamen tot stand in twee groepen van vier schilderijen.¹¹⁶ Alle acht laten manden met vruchten, bloemguirlandes en putti zien. De eerste vier zijn wat kleiner en geheel van de hand van de Maastrichtse schilder Louis Hermans (1750-1835). Zij dateren uit de jaren 1786-1788 en zijn 1,28m hoog en 1,85m breed; zij hebben een donkere ondergrond en vallen op door de onhandige tekening van de putti. De twee-

Heilige Jacobus Minor (de Mindere) met zijn attribuut de knots. Henri Vivroux. Fotocollectie Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (Utrecht), foto: Peter te Poel, ca. 1975.

Heilige Petrus met zijn attribuut de sleutel. Henri Vivroux of Renier Delcommune. Fotocollectie Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (Utrecht), foto: Peter te Poel, ca. 1975.

de reeks kwam tot stand omstreeks 1790-1792. Deze doeken zijn 2,90m hoog bij 3,24m breed en hebben een lichte achtergrond. Bij deze serie kreeg Louis Hermans waarschijnlijk hulp van zijn oudere broer François (1745-1804), die negen jaar lang in Italië had gewerkt en inmiddels in Maastricht was terug gekeerd. Waar Louis opvallend goed was in het schilderen van bloemen, had François grote ervaring met het tekenen van architectuur en het maken van fresco's; beide technieken vroegen om inzicht in en ervaring met het gebruik van perspectief. François Hermans voerde een lossere penseel dan zijn broer en heeft zo goed als zeker bij de tweede groep doeken de architectonische elementen en putti voor zijn rekening genomen.

Tot 1837 sierden de doeken de lichtbeuk van de Sint-Nicolaaskerk. In 1837 verhuisden zij mee naar de Onze-Lieve-Vrouwe, waar zij geen plaats meer schijnen te hebben gekregen in de kerk en werden opgeslagen. In 1857 bood het kerkbestuur op aandringen van de toenmalige pastoor Lebens de doeken aan aan het gemeentebestuur, dat het genereuze gebaar waardeerde en op 1 september accepteerde. De schilderijen werden aansluitend gerestaureerd door Théodore Schaepkens (1810-1883) en zouden worden opgehangen op de omloop van de eerste verdieping van de hal van het stadhuis. Omstreeks 1884

kwamen de doeken - al dan niet als deel van een gemeentelijke kunstcollectie - terecht in de Eerste Minderbroederskerk (Sint Pieterstraat 7). Daar was toen net het Rijksarchief in Limburg ingetrokken en ook het Gemeentearchief Maastricht had er onderdak gevonden. Toen het Gemeentearchief in 1915 verhuisde naar het Generaalshuis aan het Vrijthof (nu: Theater aan het Vrijthof), bleven de gemeentelijke doeken achter. In de jaren 1990 zijn zij opnieuw gerestaureerd, dit keer door het Restauratie Atelier Limburg. Zij hangen nog steeds in de oude middeleeuwse kerk, die nu in gebruik is als studiezaal van het Regionaal Historisch Centrum Limburg.

Twaalf apostelen

De Sint-Nicolaaskerk beschikte over houten apostelbeelden, die specifiek voor deze kerk in commissie werden gegeven. In 1783 kreeg Henri Vivroux, zoals hier boven al even werd vermeld, opdracht tot het maken van deze twaalf apostelbeelden, tegen veertig gulden per stuk. Het was een lang lopend project, waarbij de kunstenaar jaarlijks twee exemplaren sneed. Nog in 1783 leverde de Maasschipper G. Painsmay¹¹⁷ op 17 oktober bij mijnheer pastoor *boiserie* (houtwerk) af, dat hij in Luik geladen had.¹¹⁸ Waarschijnlijk ging het hier om de eerste twee beelden van de reeks, namelijk de apostelen Petrus en Paulus, want op 14 december 1783 ontving Vivroux tachtig gulden voor dit tweetal. Een jaar later volgden in september de heiligen Jacobus en Andreas.¹¹⁹ In januari 1785 kwamen Thomas en Johannes naar Maastricht en in februari 1786 Jacobus en Philippus.¹²⁰ Eind 1786 volgden nog twee beelden, terwijl het laatste paar korte tijd later arriveerde.¹²¹ De twaalf lindehouten apostelen van Henri Vivroux kregen de vorm van kniestukken en eindigden in een soort cartouche, waarop de naam van de heilige werd geschilderd. Zij hadden een vlakke, wat uitgeholde achterzijde en kwamen op houten sokkels te staan. te staan. In het midden van de negentiende eeuw waren zij, naar de mode van hun tijd, nog wit geverfd, en de attributen die elke heilige kenmerkten en zijn naam op het voetstuk met bladgoud of goudverf afgewerkt. Later zijn ze bruin gebeitst, een onomkeerbaar proces dat onderzoek naar een eerdere polychromie onmogelijk maakt.

Intrigerend is dat Renier Delcommune in augustus en september 1795 betaald kreeg voor 'St. Pier, St. Pol et St. Andres'. Het lijkt erop dat deze beelden van Petrus, Paulus en Andreas de eerdere van Vivroux vervingen. Mogelijk hadden zij rot door waterschade opgelopen of waren zij opgegeten door de houtworm. Feit is dat de kunsthistoricus en museumconservator P. te Poel deze drie beelden kwalitatief beter vindt, hetgeen op een andere beeldsnijder zou kunnen wijzen.

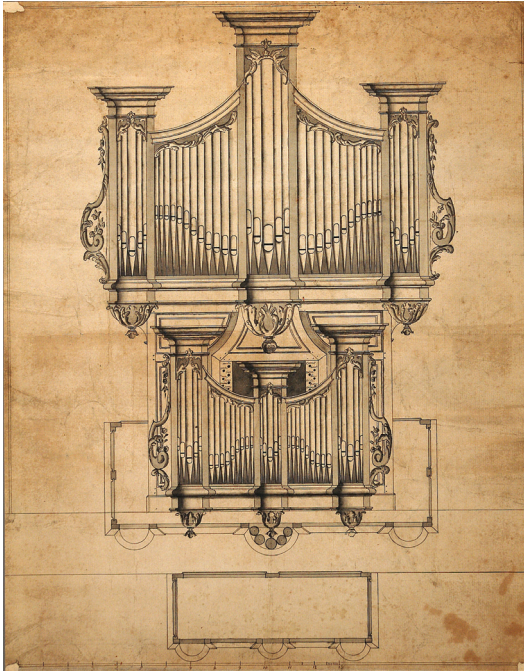
Waar de apostelbeelden zich precies bevonden in de Sint-Nicolaaskerk, is niet bekend, omdat zij niet zijn weergegeven op de interieurtekening door Van Gulpen. Het lijkt echter waarschijnlijk dat zij een plaatsje kregen tegen de muren van de zijschepen. Als een beschrijving uit 1922 de vroegere situatie getrouw weergeeft, dan stonden zij in een be-

paalde volgorde: links van voor naar achteren eerst Paulus, gevolgd door Mattheus, Andreas, Jacobus de Meerdere, Thomas en Judas Thaddaeus; rechts vooraan stond Petrus en daarna Johannes, Philippus, Bartholomeus, Jacobus de Mindere en Simon. De beelden verhuisden in 1837 met de rest van de inboedel naar de Onze-Lieve-Vrouwe, waar zij - zoals uit een andere tekening blijkt - inderdaad op hun sokkels in de zijbeuken van de kerk werden aangebracht.¹²² Te eniger tijd zijn zij verwijderd en terecht gekomen in het museum van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Omstreeks 1920 werden de twaalf apostelbeelden aan de pas opgerichte parochie van Sint Jozef in bruikleen gegeven, die was ondergebracht in de vroegere Augustijnenkerk aan de Van Hasselkade. In 1955 richtte het kerkbestuur van deze parochie zich tot de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met een verzoek om de gebruikelijke subsidie te verlenen voor het behoud van kunstwerken: de beelden moesten nodig behandeld worden tegen houtworm.¹²³

Toen de Sint-Jozefparochie in 1962 werd opgeheven, bleven de beelden in de kerk achter, net als veel ander kerkmeubilair. De 'Awestiene' kreeg een nieuwe functie als feest- en expositieruimte en als verenigingsruimte voor drie verenigingen. Dat zij nog vol stond met drie altaren met bijbehorende schilderijen en ombouw, een communiebank, twaalf apostelbeelden en een oksaal zonder orgel, schijnt bij repetities, feesten, tentoonstellingen en banketten geen probleem te zijn geweest. Midden jaren 1990 verkocht het bisdom het gebouw aan de zangvereniging *Maastrichter Staar*. Toen deze door financiële nood gedwongen het gebouw besloot te verhuren aan de discotheek Night Life Music en daartoe een bouwvergunning werd afgegeven door de gemeente (30 oktober 1998), zijn deze kerkelijke kunstvoorwerpen tenslotte elders ondergebracht. De altaren gingen onder meer naar de H. Augustinuskerk te Elsloo. De door de houtworm aangevreten apostelbeelden werden geconsolideerd en overgebracht naar de kruisgang van het voormalig kartuizerklooster aan de Swalmerstraat te Roermond, waarin de kantoren van het bisdom zijn gevestigd.¹²⁴ Daar hebben zij gehangen totdat zij in het voorjaar van 2006 werden overgebracht naar de gerestaureerde Sint-Christoffelkathedraal in Roermond. Ruim twee eeuwen na hun ontstaan hebben zij opnieuw een religieuze functie.

Het orgel

Lang was het in onze streken ongebruikelijk dat een parochiekerk een orgel bezat ter begeleiding van de eredienst. De Sint-Nicolaas vormde al vroeg een uitzondering op deze regel.¹²⁵ Reeds in 1599 werd het instrument in de archieven vermeld in verband met reparatie en restauratie, hetgeen wijst op een nog oudere ontstaansgeschiedenis. Een mr. Jacques Niehoff, geboren te 's-Hertogenbosch, nam als orgelmaker eind zestiende eeuw de herstelwerkzaamheden ter hand. De Indivieze Raad van de stad Maastricht, de wereldlijke overheid dus, schonk een subsidie van tweehonderd gulden als bijdrage in de kosten.¹²⁶

Niet uitgevoerd ontwerp van een achttiende-
eeuws orgel, mogelijk een voorontwerp voor een
nieuwe orgelkas in de Sint-Nicolaaskerk.
RHCL, RAL, HTA, 1026

Daaruit blijkt, dat het orgel van de Sint-Nicolaaskerk een bepaalde positie had binnen de Maastrichtse gemeenschap. Ook in 1656 droeg het stadsbestuur bij, in de vorm van de schenking van een oude houten pilaar die het oksaal onder het orgel moest versterken.¹²⁷

Voor de achttiende eeuw zijn er wat meer gegevens. Op 27 augustus 1710 kreeg de orgelmaker Thomas Weidtmann betaald voor het repareren van het orgel, maar ene Laurent Gilman moest het drie jaar later opnieuw herstellen. Weer drie jaar later volgde een

reparatie ter waarde van tachtig gulden. In 1749 was het tijd voor enige elegante details: de kas van het orgel werd versierd met drie handgesneden houten velden. Zes jaar nadien kreeg ene Henri Möseler of Moseler ruim 28 francs (en daarbij nog bier, wijn en de kost) voor een wit schaapsvel voor de blaasbalg en nog eens zeven gulden en tien stuivers voor het verplaatsen ('transporter') en stellen van het orgel. Het houtwerk van die blaasbalg werd in 1775 hersteld door Lambert Houtappel.¹²⁸ Drie jaar later volgde een grote ingreep waarbij de toen nog vrij onbekende compagnons L. Houtappel (de schrijnwerker) en J. Binvignat (de orgelbouwer) voor vijfhonderd gulden het binnenwerk van het orgel schijnen te hebben vernieuwd.¹²⁹ Zij waren dermate ingenomen met hun opdracht, dat zij op eigen kosten twee registers toevoegden, een *voix humaine* en een *hautbois*. Een zekere F.A. Lousbergh maakte voor 750 gulden een nieuwe orgelkas en orgelbank, waarvan het ontwerp zou zijn gemaakt door ene Henry Vincent.¹³⁰

In de prentencollectie van het vroegere rijksarchief bevindt zich een tekening van een orgel, waarvan lang werd aangenomen dat zij de nieuwe orgelkas afbeeldde.¹³¹ Zij toont echter een tamelijk uitgebreid instrument, voorzien van een hoofdwerk en rugwerk, terwijl het orgel dat Houtappel en Binvignat herstelden slechts één manueel bezat en dus veel kleiner was. Geeft deze tekening misschien een beeld van wat pastoor Cuijpers en Vincent oorspronkelijk voor ogen stond, of betreft het een heel ander orgel? Er is feitelijk geen enkele aanwijzing dat het hier het orgel van de Sint-Nicolaaskerk betreft. De teke-

ning is anoniem: zij draagt noch de naam van de tekenaar, noch die van de kerk, maar zij bevond zich oorspronkelijk in het archief van de Sint-Nicolaasparochie. Hoe zij daarin terecht gekomen is, is onbekend.¹³²

De beeldhouwer Johannes Petrus Engels uit Keulen vervaardigde in 1783-1784 voor de orgelkas een beeld van koning David, bedoeld als bekroning van het vernieuwde orgel. Dergelijke beelden stonden vaak op een toren in het midden van de orgelkas. De koningzanger werd dan afgebeeld met een lier in de hand.¹³³ Net als Vivroux leverde ook Engels het beeld niet zelf af in Maastricht, noch plaatste hij het zelf op het orgel. De voerman Bergman haalde het beeld op 27 april 1784 in Keulen op en betaalde Engels zijn honorarium van achttien kronen; in Maastrichts geld was dat ruim 85 gulden.¹³⁴ Hoe het beeld er precies heeft uitgezien, is niet bekend; het schijnt verloren te zijn gegaan.

In 1805 schonken de gesuspendeerde kanunniken van het kapittel het Severin-orgel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aan de Sint-Nicolaasparochie, met een geldsom om de verhuizing en nieuwe opbouw mogelijk te maken. Het instrument werd aangepast aan het minder ruime oksaal door het alleenstaande positieforgel te verwerken in het hoofdwerk. Het deed weinig af aan de grote kwaliteit van dit orgel, dat ruim vijftintig jaar later weer terugkeerde naar de voormalige kapittelkerk. François Rutten (1763-1840), priester, musicus, componist en voormalig organist van de Sint-Nicolaas, schonk de parochie bij die gelegenheid een nieuwe spiegel, pedaal en orgelbank.¹³⁵ Eerst bij de restauratie eind twintigste eeuw zou het positief van het Severin-orgel weer zijn eigen kas krijgen, aanvankelijk achter, doch thans in de balustrade van het oksaal.

Waar het achttiende-eeuwse orgel van de Sint-Nicolaaskerk is gebleven na 1805, is een mysterie. Het zou zijn verkocht aan de middeleeuwse Sint Petrus' Bandenkerk te Heer, die in 1788 een verbouwing had ondergaan naar ontwerp van Matthias Soiron. Restanten ervan zouden nog zijn verwerkt in het door Pereboom & Leyser gebouwde orgel van de huidige Sint Petrus' Bandenkerk, die in 1905 in gebruik genomen werd. Hard bewijs hiervoor ontbreekt echter.¹³⁶

Overig meubilair

Hoe goed wij inmiddels ook geïnformeerd zijn over de inrichting van de Sint-Nicolaaskerk in het laatste kwart van de achttiende eeuw, ten aanzien van de eerdere periode tasten we bij gebrek aan onderzoek in het duister. Zeker is, dat er zich tussen 1700 en 1800 altaren bevonden die waren toegewijd aan Onze Lieve Vrouwe, Sint Jozef, Sint Rochus en de heilige Agatha, alle met een daaraan verbonden broederschap. Ook moet er een altaar zijn geweest voor de HH Rumoldus, Sebastianus en Theobaldus gezamenlijk.¹³⁷ Waar precies zij waren opgesteld, is goeddeels onbekend.

Opvallend is, dat in de lijst van in 1805 door de ex-kanunniken overgedragen 'meubilair' (zie hierna) met geen woord wordt gerept over de aanwezigheid van (altaar)beel-

Interieur van de Onze-Lieve-Vrouwe vóór de nieuwe uitmonstering door P.J.H. Cuypers. De witgeschilderde kerk ademt nog een beetje de sfeer van de Sint-Nicolaas: gouden sterren in de gewelven, witgeschilderde apostelbeelden tegen de muren, de donkere, nog bestaande biechtstoelen en preekstoel en het hoofdaltaar in feesttooi. Philippe van Gulpen, 1859. RHCL, GAM, CVdN, 485.

den. Aangenomen moet dan ook worden dat kostbare houten heiligenbeelden die zich nu in de Onze-Lieve-Vrouwekerk bevinden, oorspronkelijk behoord hebben tot de kerk-schat van de Sint-Nicolaas. Het gaat bijvoorbeeld om beelden als de Sint Christoffel met Kind (rechts naast het noordelijk portaal) en de Sint Anna ten Drieën (rechts voor het priesterkoor), beide toegeschreven aan de laat-middeleeuwse Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffeswert.¹³⁸ Ook het altaarbeeld van de heilige Jozef met Kind (nu op het altaar in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk), waarvan de voorstelling werd afgebeeld op de zilveren flambouwplaten van de Sint-Jozefbroederschap, behoorde tot deze oorspronkelijke kerkschat.¹³⁹ Op het altaar in het linker zijschip stond een Mariabeeld waarvan verder niets bekend is. Mogelijk gaat het hier om het beeld van de Apocalyptische Vrouw (Maria Onbevlekt Ontvangen), wier beeltenis een devotieprentje uit de achttiende eeuw siert. Tegenwoordig staat ook dit beeld in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwe. Het werd na 1800 in de Sint-Nicolaaskerk vervangen door het eeuwenoude genadebeeld van Maria Sterre der Zee (nu in de De Merode- of Sterre der Zeekapel), afkomstig uit de in 1796 onteigende Tweede Minderbroederskerk (Minderbroedersberg). In de Franse Tijd ‘ondergedoken’ bij leden van de Broederschap van Onze Lieve Vrouwe, werd de Sterre der Zee op 29 maart 1804 overgedragen aan pastoor Partouns, de opvolger van de in 1803 verdronken pastoor Cuijpers.¹⁴⁰ Ook de kleine altaren van Sint Rochus en de heilige Agatha moeten versierd zijn geweest met een beeld of schilderij van de patroonheilige.

Een kruisweg hoorde bij de aankleding van een parochiekerk. Hoe de kruisweg van de Sint-Nicolaas er in de achttiende eeuw uitzag, is onbekend. Mogelijk was hij oud en on-

derkomen, want in de Franse Tijd verwierf de Sint-Nicolaasparochie de staties van de inmiddels gesloten Sint-Martinuskerk. In de jaren 1812-1813 deed de Sint-Martinusparochie moeite de schilderijen terug te krijgen. Of zij daarin slaagde, wordt uit de stukken niet duidelijk. Volgens Th.J. van Rensch verwierf de Sint-Martinusparochie in 1812 de kruiswegstaties van de Tweede Minderbroederskerk.¹⁴¹ Als dit juist is, dan behield de Sint-Nicolaas de nieuwe staties en verhuisden zij later met de rest van de kerkinventaris naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Het kan ook zijn, dat de staties slechts waren opgeslagen in de Minderbroederskerk, die in de Franse Tijd dienst deed als depot voor in beslag genomen kerkelijke kunst en bezittingen. In dat geval kunnen ze overal vandaan gekomen zijn.¹⁴²

Of de Sint-Nicolaaskerk in de achttiende eeuw naast de eerder genoemde bloemen- en fruittaferelen van de gebroeders Hermans en het grote altaarschilderij uit de Antonietenkerk nog andere schilderijen bezat, is niet te zeggen. Op 24 december 1782 is sprake van de afrekening voor een schilderij van Sint Jan de Doper, gemaakt door ene C. Delin. In 1783 kocht pastoor Cuijpers behalve het 'groot altaarschilderij' nog drie kleinere doeken, waarvan niet bekend is wat zij voorstelden. Ergens in de kerk moet het portret gehangen hebben van Johannes Nepomucenus, dat nu nog te zien is in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Ook het grote zeventiende-eeuwse schilderij van de Heilige Familie (Anna, Joachim, Maria, Jozef en het kindje Jezus), dat nu nog links naast het barokaltaar in het zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk hangt, was oorspronkelijk bezit van de Sint-Nicolaaskerk. De zwarte houten lijst van dit doek is versierd met uitgestoken parels en heeft in de hoeken grote vergulde acanthusbladeren, die exact overeenkomen met die van de laat-achttiende-eeuwse schilderijlijsten van Louis Hermans. Dendrologisch onderzoek van deze lijst heeft uitgewezen, dat het hout dateert uit de zeventiende eeuw. Dat maakt het waarschijnlijk dat Louis Hermans de lijsten voor zijn schilderijen maakte naar voorbeeld van het kader van dit oudere doek.¹⁴³

Zoals elke parochiekerk was de Sint-Nicolaas voorzien van een aantal biechtstoelen. Op de interieurtekening van Van Gulpen uit 1829 zijn drie biechtstoelen te zien en momenteel staan er in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek vijf. Qua stijl (Lodewijk XV) en uitvoering lijken deze meubels bij elkaar te horen. Alleen in hun bekroning en middenmedaillon onderscheiden zij zich van elkaar. Volgens de *Monumenten van Geschiedenis en Kunst* zijn deze meubels afkomstig uit de voormalige jezuïetenkerk aan de Bredestraat en inderdaad vertonen zij een typisch jezuïtische symboliek. Een ervan is door een opschrift te dateren op 1767. Vast staat echter dat bij de openbare verkoop van de inventaris van klooster en kerk van deze geestelijke sociëteit (1773) het kerkbestuur van de Sint-Nicolaaskerk zelf geen aankopen heeft gedaan uit de boedel van de jezuïeten. Het is goed mogelijk dat de kanunniken van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe deze mooie en vrij nieuwe serie meubels hebben aangekocht en er twee hebben gehouden voor eigen gebruik. De overige kunnen zij aan de Sint-Nicolaas hebben geschonken.¹⁴⁴ Een kapittel-

kerk had immers veel minder behoefte aan biechtstoelen dan een parochiekerk.¹⁴⁵ In 1805 is het gehele stel in de Sint-Nicolaaskerk tezamen gekomen en vervolgens in 1837 terug naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk gegaan.

De Sint-Nicolaaskerk beschikte eind achttiende eeuw over een preekstoel die dermate onaanzienlijk en krakkemikkig was, dat pastoor Cuijpers hem omstreeks 1790 graag wilde vervangen. Een nieuwe preekstoel vormde dan ook een onderdeel van zijn totaalconcept voor de aankleding van de kerk. De oorlogsomstandigheden maakten echter, dat het bij J.J. van der Neer te Antwerpen bestelde beeldhouwwerk ter versiering van de preekstoelpanelen - een ontwerp 'verbeeldende Christus aan den put met de Vrouwe van Samaria' - nooit zou worden uitgevoerd, iets waarover de kunstenaar zich in 1836 nog bitter beklaagde.¹⁴⁶ De parochie had inmiddels in 1805 de beschikking gekregen over de preekstoel uit de kapittelkerk. Dit prachtige gestoelte dateerde uit 1721 en was aan het kapittel geschonken door kanunnik Willem Hendrik Loyens, wiens wapen staat afgebeeld op de post van de trapleuning.¹⁴⁷ Aan een nieuw te maken preekstoel bestond nadien geen behoefte meer.

Aanwinsten in 1805

Op paasmaandag 1802 trad het een jaar eerder tussen de paus en Napoleon gesloten concordaat in werking. De eerdere opheffing van kapittels en kloosters was hiermee onomkeerbaar geworden. Noodgedwongen besloten de voormalige kanunniken van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe zich aan te passen aan de gegroeide en nu bestendigde situatie en definitief afscheid te nemen van hun vroegere status als kapittelheren. In 1804 verkochten zij (een deel van) het koorgestoelte, compleet met de bijbehorende schilderijen en de betimmering aan de oostzijde van het doksaal van de kapittelkerk aan de Sint-Bartholomeuskerk te Meerssen.¹⁴⁸ De rest van het kerkmeubilair en de nog in hun bezit zijnde restanten van de kerkschat schonken zij een jaar later aan de parochiekerken in de dorpen waar zij tiendrecht hadden en aan de stedelijke parochiekerken. Zo staat het althans in een bewaard gebleven overdrachtsakte, maar er is reden om aan te nemen, dat het enigszins anders is gelopen.¹⁴⁹

Het kapittel had tiendrechten in twintig dorpen op het platteland van Limburg en het aangrenzende, nu Belgische gebied. Welke dorpskerken in 1805 inderdaad goederen ontvingen, is nooit onderzocht. Habets vermeldt dat zes altaren werden overgedragen, waarvan er een terecht kwam in de kerk van Wolder. Volgens pastoor Heijnen kreeg ook de parochiekerk van Heer een altaar en daarnaast een kruisbeeld en de banken van onder de toren.¹⁵⁰ In Gronsveld belandde een aantal relieken in de houten schrijn waarin zij werden bewaard.¹⁵¹ In geen van deze dorpen was het kapittel echter tiendgerechtigd.¹⁵²

Het leeuwendeel van de bezittingen ging naar de Sint-Nicolaaskerk. Op 3 maart en 13

april 1805 tekenden ex-kanunniken en kerkbestuur enige notariële akten,¹⁵³ waarbij op voorwaarden de nog resterende inventaris van de kapittelkerk overging aan de parochiekerk. Het betrof het grote Severinorgel met alle toebehoren, de preekstoel, drie grote deuren met bijbehorende portalen, de ornamentenkast uit de grote sacristie, zes schilderijen, enkele tapijten, drie taboeretten voor op het priesterkoor, een aantal handschriften en alle gezangboeken. Tevens werden overgedragen een zilveren wijwaterkwast, het grote verguld zilveren ostensorium (monstrans of reliekhouders), een draagbaar tabernakel bekleed met witte satijn, tien antependia en allerlei textilia.¹⁵⁴ Enkele liturgische gewaden werden gedeeld met de andere parochiekerken in de stad: de Sint-Martinus en de Sint-Matthijs. Deze hadden vele jaren van gedwongen sluiting ondergaan tijdens het Franse revolutionaire bewind. Aangenomen wordt dat toen zij in de loop van de jaren 1803-1804 weer voor de eredienst beschikbaar kwamen, veel van hun bezit aan kerkmeubilair en kerkelijke paramenten verkocht of anderszins verloren was gegaan. Kleine aankopen en schenkingen van particulieren moesten deze verarmde parochies weer op de been helpen. Het grote aanbod aan religieuze voorwerpen heeft echter ongetwijfeld een voorspoedige herinrichting mogelijk gemaakt.¹⁵⁵

Van de zes aan de Sint-Nicolaaskerk overgedragen schilderijen werden er vier met name genoemd. Het ging om afbeeldingen van de heiligen Caecilia en Sint Antonius, die in de Sint-Nicolaas kwamen te hangen boven de deuren naar de twee sacristieën. Daarnaast doeken met de Bruiloft van Canaän, de heilige Blasius en twee niet nader omschreven afbeeldingen afkomstig van ‘het altaar (*autel*) de Merode’.

Kostbaar vaatwerk en paramenten

Wat een kerk bezat aan gebruiksvoorwerpen voor de eredienst, kan soms uit het archief worden gereconstrueerd. Periodiek opgestelde lijsten van de inventaris van het kerkgebouw, de sacristie of de pastorie bevatten vaak waardevolle gegevens. De eerste overzichtelijke inventaris voor de Sint-Nicolaaskerk dateert van 3 maart 1805 en is in feite de opsomming van goederen die haar door de ex-kanunniken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel werden geschonken. Het gaat dus om nieuw bezit, niet om bestaande eigendommen. Toch beschikte de kerk al veel eerder over haar eigen vaatwerk en paramenten. Een deel daarvan is enkele jaren geleden abusievelijk beschreven als deel uitmakend van de kerkschat van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe.¹⁵⁶ Er mogen dan geen lijsten zijn van de achttiende-eeuwse inventaris van de Sint-Nicolaaskerk, de bijlagen van de rekeningen vermeldden tal van gegevens over de aankoop of reparatie van vaatwerk en paramenten. Het onderstaande is slechts een greep uit tientallen voorbeelden.

Zilveren, deels vergulde ciborie. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, 1638. Foto: F. Lahaye.

De heilige Nicolaas met zijn attribuut: drie kindertjes in een ton. Detail van verguld zilveren ciborie. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, 1638. Foto: F. Lahaye.

Zilverwerk

Kelken, cibories, wierookvaten en monstransen werden vroeger bijna dagelijks gebruikt voor de eredienst. Dit leidde tot beschadigingen en slijtage, zodat zilversmeden regelmatig opdracht kregen het liturgisch vaatwerk te repareren. Bekend is, dat de parochie van Sint Nicolaas al in de zeventiende eeuw beschikte over kostbare liturgische voorwerpen.¹⁵⁷ Het 18e-eeuwse parochiearchief bevat verschillende rekeningen van Maastrichtse zilversmeden.¹⁵⁸ Zo repareerde Peter Nijst¹⁵⁹ in 1755 in opdracht van pastoor Thimister een monstrans, waarvoor hij een ons zilver nodig had. De totale rekening kwam op ruim dertien gulden, waarbij inbegrepen het herstel van een ciborie.¹⁶⁰ Dertien jaar later, in 1768, herstelde hij een zilveren wierookvat en een paar ampullen, en maakte een nieuwe kleine ciborie.¹⁶¹

Er waren dat jaar naast Nijst meerdere Maastrichtse zilversmeden werkzaam voor de Sint-Nicolaasparochie, waaruit blijkt, dat pastoor Thimister bij opdrachten voor nieuw

Zilveren schaal, mogelijk een ampullenblad. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, ca. 1644. Foto: F. Lahaye.

werk tactvol zijn klandizie over de gehele parochie spreidde. Egidius Gilissen soldeerde een oude, uit elkaar gevallen ciborie weer aaneen. Hij maakte tevens een kleine kelk, waarvoor hij van pastoor Thimister oud zilver had gekregen ter waarde van 7.15 ons Engels, een hoeveelheid die bijna voldoende was voor het gehele karwei.¹⁶² En in 1778 maakte de 'silversmit' Jacobus Nutten¹⁶³ twee cibories, waarvan er een zo klein was dat zij in de rekening aanvankelijk abusievelijk werd omschreven als een 'krisma dooske' (bij ziekenbezoek bedoeld voor bewaring van de heilige oliën). Het werkloon mocht niet meer bedragen dan vijftien gulden. De totale kosten kwamen op ruim 63 gulden, zodat er circa 48 gulden aan zilver besteed zal zijn.¹⁶⁴

Egidius Gilissen, 'gout en silversmit deser stat', werkte als edelsmid met regelmaat aan de zilverschat van de Sint-Nicolaaskerk. In 1771 herstelde hij twee zilveren ampullen van de Sint-Nicolaaskerk en maakte een

Zilveren reliekhouders, vervaardigd voor de aartsbroederschap van de H. Jozef. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, J.N. Gilissen, 1780. Foto: F. Lahaye.

nieuwe zilveren pateen en een verguld zilveren lepeltje.¹⁶⁵ Na zijn overlijden in maart 1777 trad zijn zoon, de zilversmid Johannes Nicolaus Gilissen, in zijn voetspoor. Hij vervaardigde onder meer een zilveren relikhouder voor de Sint Jozefbroederschap.¹⁶⁶ In 1783 repareerde hij het Allerheiligste ('venerabile'), een jaar later een kruisbeeld, een wierookscheepje en wierookvat, alsmede het zilverbeslag van het missaal.¹⁶⁷

Wat is er van al dit werk geworden? Veel van de oorspronkelijke kerkschat van de Sint-Nicolaaskerk is waarschijnlijk niet meer te traceren. In verband hiermee wordt vaak gewezen op de verderfelijke gebeurtenissen in de Franse Tijd, toen vanwege opgelegde schattingen hele kerkschatten omgesmolten zouden zijn. Kerkelijk zilver heeft in de beginjaren van de Franse Tijd (1794-1814) hetzij in originele staat, hetzij omgesmolten, inderdaad gediend tot het betalen van door de overheid gevorderde oorlogsschattingen. Het aandeel van de Sint-Nicolaasparochie aan deze belasting bestond uit zeven zilveren voorwerpen: twee kandelaars, een lamp, wierookvat en altaarschel en twee ampullen. Deze brachten aan grote keur 1.085 gulden op (217 ounces zilver à vijf gulden per ounce) en aan kleine keur 234 gulden (52 ounces zilver tegen vier gulden en tien cent per ounce), in totaal 1.319 gulden Luiks. Overigens schijnt het Maastrichtse zilver soms zo'n laag zilveragehalte gehad te hebben, dat het helemaal niet voor dit doel kon worden gebruikt.¹⁶⁸

Ouder werk is misschien wel veel vaker verdwenen, omdat het als 'out silver' werd aangeboden aan de edelsmid, als betaling in natura voor iets nieuws. In de rekeningen en kwitanties van de Sint-Nicolaaskerk wordt veelvuldig melding gedaan van dergelijke transacties, maar wát er dan precies werd afgedankt ten gunste van een nieuwe creatie, is meestal níet vermeld. De categorische beschuldiging aan het adres van de revolutionaire Franse overheid komt in dit licht gezien echter op zijn minst voor nuancering in aanmerking.

Alle wisselvalligheden van de geschiedenis ten spijt hebben verschillende voorwerpen uit de kerkschat van de Sint-Nicolaasparochie de ongunst der tijden getrotseerd. In de schatkamer van de Onze-Lieve-Vrouwekerk worden van de hand van de zeventiende-eeuwse Maastrichtse zilversmid Peter van Dijck (1604-1664) een ciborie en een ovale schaal bewaard. De kelk uit 1638 is deels verguld, het deksel versierd met een beeldje van de H. Nicolaas met zijn iconografische attribuut: drie kinderen in een ton. De schaal, mogelijk een ampullenblad, is gemaakt omstreeks 1644. Beide voorwerpen dragen opschriften die hen expliciet bestempelen als toebehorend aan de Sint-Nicolaasparochie. Dit laatste is op het eerste gezicht niet zo duidelijk bij een door J.N. Gilissen vervaardigde relikhouder met een afbeelding van de H. Familie. Uit het opschrift aan de achterkant blijkt echter, dat deze relikhouder in 1780 is geschonken aan de aartsbroederschap van de H. Jozef. Deze had sinds haar oprichting in 1655 haar altaar in de Sint-Nicolaaskerk, zodat ook dit voorwerp van edelsmeedkunst tot de vroegere inventaris van die parochiekerk kan worden gerekend.¹⁶⁹

Koperwerk

Voorwerpen uit koper worden minder vaak genoemd in de rekeningen van de Sint-Nicolaas. Minder kwetsbaar dan zilver was er misschien minder reden tot reparatie of vervanging. De koperslager Ludovicus Dodemont (Dodimont) repareerde in 1756 zes kandelaars en een wierookvat, dat tevens nieuwe kettingen kreeg. Drie jaar later kreeg hij betaald voor het herstel van drie blakers. In 1760 maakte hij een nieuwe bak in de doopvont en weer een jaar later een nieuwe bol op de torenspits van de kerk.¹⁷⁰ Dodemont was als koperslager niet in dienst van de Sint-Nicolaaskerk, maar zoals Gilissen de eerst aangewezen zilversmid was bij voorkomende reparaties, zo was Dodemont in het midden van de achttiende eeuw de eerste persoon aan wie pastoor Thimister dacht wanneer er iets aan het koperwerk moest gebeuren. Nog in 1771 zette hij een nieuw hengsel aan het wierookvat. Ook schuurde hij jaarlijks vóór het hoogfeest van Pasen alle koperwerk schoon totdat het blonk als goud. In vroeger jaren was dit het werk geweest van de vrouw van onderkoster Joannes Bovy, die hiervoor elf gulden beurde.¹⁷¹

Tijdens de vasten van 1778 verleende de opvolger van pastoor Thimister, pastoor Cuijpers, aan ene Hubertus Defresne een opdracht voor het maken van drie koperen ampullen met bijpassende schotels. Waarschijnlijk was hij niet tevreden met de bestaande tinnen kannetjes voor de eredienst, want hij betaalde een zesde deel van de rekening door de inruil van negen pond – niet nader gedefinieerd – oud tin. Wat gold voor zilverwerk, gold kennelijk ook voor koper en tin.¹⁷²

Kerkelijke gewaden

In de Rooms Katholieke Kerk heeft de aankleding van de eredienst altijd een grote plaats ingenomen. Parochies beschikten voor het gehele kerkelijk jaar over meerdere stellen kazuifels en koorkappen in voorgeschreven kleuren. Maar naast de kleding van de priesters was er ook die van de misdienaren en diakens, de vormgeving van altaardwalen, zetels en taboeretten, banieren en gordijnen, tapijten en lopers. Het kostte allemaal geld.

In 1758 kreeg vrouw Bovy, echtgenote van de onderkoster van de Sint-Nicolaaskerk, betaald voor de reparatie van zes ‘alften’ (alben), die tezamen negen gulden kostten. Tegelijkertijd verkocht zij de pastoor voor ruim twaalf gulden twee nieuwe, met kant afgezette gewaden, twee nieuwe ‘alftens’ (tesamen bijna twintig gulden) en twee jongens-rockelijns (ruim twee gulden).¹⁷³ Dat zelfde jaar kocht de 32-jarige pastoor Thimister tevens bij Sandel Lazarus, een passementmaker in Brussel, een ‘garneersel in goet gout’. Het moet nogal een substantiële aankoop zijn geweest, want deze garnering van gouddraad kostte 52 pattacons (gulden). Mijnheer pastoor wist de kosten te drukken door de inruil

van zeven alben, enige oude zijden kleren, een velum en enige oude passementen. Dat leverde een besparing van veertien gulden op. De resterende 38 gulden betaalde hij met 'gelt ende silver'. Welk zilveren voorwerp verdween hiervoor in de smeltpot?¹⁷⁴ Sommige goederen verwierf pastoor Thimister overigens goedkoop tweedehands. Zo kocht hij begin januari 1760 op een *venditie* (een openbare verkoop) in de Grote Staat 29 el zilvergalon, voor de bescheiden prijs van ruim vier gulden.¹⁷⁵

Wat gebeurde er precies met al dat lint- en koordvormig weefsel? Uit 1771 is een opstelling bewaard gebleven, waarin een kleermaker verantwoordde hoeveel galongarnering hij nodig had voor de verschillende kerkelijke gewaden. In een 'casuffel' ging acht el breed en acht el smal galon. Voor een stoel, manipel, bursa en velum tezamen waren respectievelijk acht, vijf en zeven el smal galon noodzakelijk. In de dalmatieken voor diaken en subdiaken verwerkte hij 30 el breed en 22 el smal galon, terwijl 'an de tonge van de choorkappe' 2 el smal galon besteed was, zonder dat de franje was inbegrepen. Overigens had Thimister in 1770 van ene Maria Gertrudis de Smedt een rol zijden stof gekocht met een dessin van grote rode bloemen op een groene ondergrond.¹⁷⁶ Was de kleermaker deze zijde aan het verwerken tot nieuwe kazuifels?

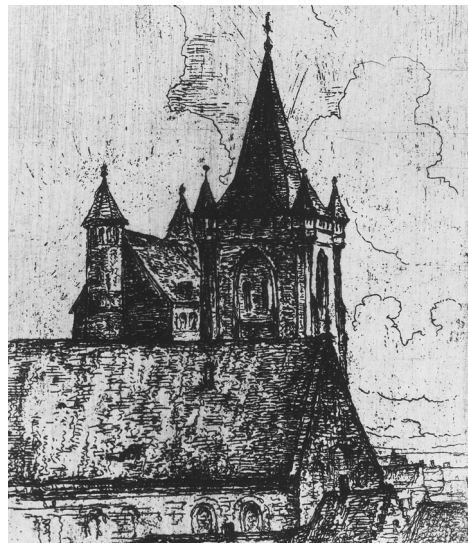
Het hoogfeest van Pasen was en is, meer nog dan Kerstmis, Pinksteren of Hemelvaart, het hoogtepunt van het kerkelijk jaar. De kerk moest dan worden schoongemaakt en opgepoetst, het koper geschuurd, het linnengoed nagelopen en hersteld. Heel grondig gebeurde dat in 1777, het jaar dat pastoor Cuijpers aantrad. Hij liet Matthijs Franssen voor dertig pattacons de hele kerk witten en betaalde ene M. Olderjouncke 39 gulden voor het wassen van negen (!) manden kerklinnen.¹⁷⁷

Niet tevreden met de linnenkast van de sacristie gaf pastoor Cuijpers in maart 1777 opdracht voor nieuwe gewaden, die vóór de komende Pasen gereed moesten zijn. Een J. Schmitz bezorgde tegen vijftien gulden 4½ el groen 'geflammeert (gevlamd?) gewestdoek'.¹⁷⁸ De lakenhandelaar S. Corbeau leverde in opdracht van de pastoor een partij stoffen af bij zuster Stevens in het Faliezusterskloostertje naast het Minderbroedersklooster aan de Sint Pieterstraat.¹⁷⁹ Het ging om 20 el 'binevels', linnen en kant voor nieuwe amicten, extra fijne 'binevels' en kant voor het vervaardigen van 'kelckdouxkens', en nog eens 24 el grijs linnen.¹⁸⁰ Maar ook ná Pasen 1777 hadden de faliezusters het druk met naaien en stikken. Tot het volgende voorjaar leverde Corbeau hen nog witte kant, wit en geel galon, 'binevels', geel 'trille' en grijs linnen tot het enorme bedrag van 268 gulden. Vaak zat een groot deel van de kosten niet zozeer in de stoffen, als wel in het galon, waarvan de vervaardiging kostbaar en arbeidsintensief was. In het tweede halfjaar van 1778 volgde nog een leverantie van geel en goud galon en van 10½ el gouden franje. Het gouddraad woog 7^{29/32} ons en bracht de kosten van deze nieuwe leverantie op ruim 152 gulden.¹⁸¹

Tot slot

Pastoor Cuijpers bouwde in 1777 voort op wat zijn voorganger Thimister hem had nagelaten. In 1784 kwam hij echter met de Maastrichtse bouwmeester-architect Deplaye tot een meerjarenplan dat een duidelijk concept volgde, met als doel de Sint-Nicolaaskerk een eigentijds, dat wil zeggen een laat achttiende-eeuws aanzien te geven. Toen in 1794 de Fransen de stad innamen, was het plan goeddeels uitgevoerd en de herinrichting van de kerk bijna voltooid. Het interieur van de kerk was witgekalkt, zoals dat in de hele achttiende eeuw gebruikelijk was geweest. Door kleine details en deels vernieuwd kerkmeubilair straalde de kerk een barokke sfeer uit. Tegen de witte gewelven blonk het bladgoud van 48 sterren.¹⁸² Het met een tapijt¹⁸³ beklede priesterkoor, het middelpunt van de eredienst, had een gebeeldhouwde houten lambrisering gekregen met forse kleuraccenten in Pruisisch blauw. Deze betimmering bood een perfect contrast voor het nieuwe, vergulde hoogaltaar. Twee meer dan levensgrote beelden van de H. Lambertus en de H. Nicolaas herinnerden aan de patronen van de kerk. Ook in de zijschepen en de lichtbeuk waren vernieuwingen te zien: elegant gebeeldhouwde houten biechtstoelen in Louis XV-stijl, twaalf witgeschilderde apostelbeelden met goudkleurige accenten en acht grote schilderijen in vooral pasteltinten sierden hier de kerk. Op het oksaal achter in de kerk stond een nieuwe orgelkas, waarop hoog verheven het beeld van koning David troonde.

De laat achttiende-eeuwse vernieuwing en versiering van het interieur van de Sint-Nicolaaskerk was ongetwijfeld het geesteskind van pastoor Cuijpers. Maar hij had dit alles nooit kunnen bereiken zonder de strijd lust van zijn voorganger Thimister, de medewerking van het kerkbestuur en de vrijgevigheid van de parochianen. In welke mate de kosten voor de vernieuwingen werden gefinancierd uit het ruimere traktement van de pastoor, de inkomsten van de kerkfabriek of inzamelingen in de parochie, is vooralsnog een vraag. In het algemeen mag echter worden gesteld, dat het interieur van de Sint-Nicolaaskerk de spiritualiteit en smaak van een laat-achttiende-eeuwse parochiegemeenschap weerspiegelde. Met de overdracht in 1805 van een aantal bezittingen uit de kapittelkerk, waaronder de imposante preek-

Toren van de Sint-Nicolaaskerk voor het westwerk van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, vanuit het noordwesten. Ets van Alexander Schaepkens, omstreeks 1840. RHCL, GAM, HTA, 162.

stoel, moet de Sint-Nicolaas in het begin van de negentiende eeuw een tijdlang een van de mooiste kerkinterieurs van de stad hebben gehad.

De toewijzing in 1836 van de vrijwel geheel onttakelde Onze-Lieve-Vrouwekerk als vervangende kerk voor de Sint-Nicolaasparochie, deed in 1837 bijna de gehele inventaris overgaan naar dit nieuwe bedehuis. Pas in de loop van de negentiende en twintigste eeuw is een deel van het kerkmeubilair gaan zwerven, als gevolg van een veranderende smaak of als handreiking aan een armlastige bouwpastoor. Voorbeelden zijn de schenking aan respectievelijk de gemeente Maastricht van de acht bloemstillevens van Louis en François Hermans (1857), en de bruikleen van de twaalf apostelbeelden van Vivroux aan de jonge Sint-Jozefparochie in de Augustijnenkerk (1920).

Wie de ontwikkelingen van het ICT-tijdperk in de laatste decennia heeft meegemaakt, is inmiddels vertrouwd geraakt met de schier onbeperkte mogelijkheden van computerprogramma's. Niet altijd realiseert men zich dat sommige programma's het verleden op aantrekkelijke wijze visueel in beeld kunnen brengen. Vooral architectuur leent zich voor een digitale reconstructie, mits de basisgegevens voor handen zijn.¹⁸⁴ De herinnering aan de Sint-Nicolaaskerk is verdwenen uit het collectieve geheugen van de Maastrichtenaren, maar het is duidelijk dat tot op de dag van vandaag veel van het interieur bewaard is gebleven. In Maastricht doet zich de opmerkelijke situatie voor, dat een in het begin van de negentiende eeuw afgebroken volkskerk digitaal tot in details zou kunnen worden gereconstrueerd aan de hand van tekeningen en haar vroegere bezit. Schilderijen, beelden, meubilair, kerkschatten: alle hebben zij de ongunst der tijden doorstaan en zijn her en der bewaard gebleven. Misschien dat de website *Zicht op Maastricht*, het gemeentelijk project ter digitalisering van de stadsgeschiedenis, deze driedimensionale legpuzzel kan uitwerken. Het zou een waardevolle bijdrage kunnen zijn aan de visualisering van een voor goed verdwenen verleden.

Bijlage 1.

Uitgaven Thimister voor de aanschaf van nieuwe kerkbanken

1763, 17 novembris¹⁸⁵

Begonst de nieuwe banken in de kerke te maken ende 13e bank /:afgetrokken de twee: de eene die juff. Lousbergh en de andere die den Hr Oudtscheepen Van de Biessen in natura gegeven hebben:/ ende eene halve die an den predikstool staet, alwelke den pastoor ook betaalt heeft, inbegrepen het hout en verder alles, nu het stuk at 35 gulden gerekent, makt de somme van *f* 472-10; waervan afgetrokken de somme van *f* 298-00-0, die in den uijtgate gespecificeert staat, soo blivt den pastoor, boni *f* 174-10-0.

1763 en 1764: ontvangsten in guldens, stuivers en oirten

Heeft den pastoor begonst de nieuwe banken te maken in de kerk, te weeten 16, waervan 2 in natura gegeven, ut inferius [maar van slechte kwaliteit] en moeten afgetrokken worden; en daervoor ontvangen als volgt:

1. van eene sekere persoon die niet wil bekent zijn	29-05-0
2. van de zeer EW. Hr. scholaster Van der Veecken	39-00-0
3. van de EdAgt. Borgemeester Oligslager	39-00-0
4. van de EdAgt. Commissaris Oligslagers	39-00-0
5. van den EdAgt. Hr. Borgemeester Cruts 1 Carolin en 2 ducaten van 5 aes (?), is	35-05-0
6. van juffrouwen Paes vier Carolins, is	78-00-0
7. van het broederschap van O.L. Vrouwe	30-00-0
8. van de Ed Hr. Oudtscheepen Van de Biesen eene bank in natura ontfangen	pro memorie
9. ende ook eene van juff. Lousbergh, ut hic inferius	pro memorie
10. van juff. Paes nog eene ducat, is	8-10-0
	<hr/>
TOTAAL	298-00-0

Bijlage 2.

‘Specificatie van het geene wegens het hergieten der tweede kloke uijtgegeven is door den H. Pastoor’ [Thimister]¹⁸⁶

1767	<i>Uitgaven in guldens, stuivers en oirten</i>	
19 junii	met het sloop naer Luijk geweest om met den klokengieter Chaudoir te accordeeren, verteert in toto	5-10-0
2 julii	den kloke die geboorsde [gebarsten] was, doen in stukken slaen; die selve aflaat en doen inpakken in twee vaaten, waaran Perpeet Anque [elders: Trijke] den houtsaager met sijnen knecht ider gewerkt heeft 2½ dag, den dag at 30 stuwer, is in toto	7-10-0
den 9den julii	de kloke doen transporteeren door Paulus uijt de Schinke-poort te Wijk; aan hem betaalt	9-10-0
den 13den dito	in persoon naar Luijk geweest om de kloke te doen uijtpakken en te sien waagen; verteert in toto	5-10-0
Den 12den novembris	de kloke afgehaalt te Luijk; voor op en af verteert	6-10-0
	an de knechten van den gieter gegeven voor drinkgelt	2-00-0
		<hr/>
		36-10-0
	Voor de kloke aan het sloop te brengen betaalt	2-00-0
	Voor selve in het sloop te brengen betaalt	2-10-0
	Voor de vracht en strooije om [de] selve met het sloop van Luijk tot Maestrecht te transporteeren, betaalt	9-10-0
	Voor de kloke te Maestrecht uijt het sloop te leggen, betaalt	2-10-0
	Voor van het sloop naer de waag en van de waage naer de kerke te vaaren en de selve in te doen [op te hangen]	3-10-0
	Item voor de vaaten en planken te doen dragen, betaalt	0-10-0
	Item in de waag te Maestrecht betaalt	1-10-0
		<hr/>
		21-00-0
	Item aan den gieter Chaudoir te Luijk volgens quittantie betaalt	275-15-0
	Op den dag der Benedictie der kloke uijtgegeven voor Paat en Peeteren, Geestelijke, dezelfde te tracteeren, an desseert	12-15-2
	Bij Delonneux voor seven tourten en eenige kleenen [tourten]	10-15-0
	Bij Musch voor 5 amandeltourten	12-10-0
	An besuiten en ringens [marmelade] betaalt	2-15-0

Voor rijs en melk voor de engelen en bruijtgens	2-15-0
An de engelen en bruijtgens op St. Nicolaasdag gegeven voor	5-16-2
An de Hr. Mathieu Milliard voor eenen anker wijn betaalt volgens quittance	24-00-0
Voor eenen halven anker wijn van de mijnen [niet tegensstaande het] meer geweest is:/, tegens	16-00-0

87-09-2

Voor den kloke te helpen hangen voor den dag van de benedictie, de selve te zieren en daarnaer te helpen optrekken, te hangen en alles af te doen en wederom terug te leveren, den smeeet te helpen het yserwerk te maken etcetera heeft Perfect Trijke den houtsaager met sijner knegt gewerkt yder 3 daagen, den dag at 30 stuverz, met het bier gerekent, is in toto	9-00-0
Item aan den smeeet gegeven volgens quittance	32-06-0

41-06-0

1767 Inkomsten in guldens, stuivers en oorten [TOTAAL]	462-40-2
Voor de middeste kloke te doen hergieten gecollecteert	322-01-1
Daarbij gevoegt 50 florin, [vanwege] het zeer EW. Capittel van O.L.V. gegeven,	50-00-0

makt saamen de somme van florins [guldens]	372-01-1
den 3den decembris, als de kloke door den zeer EW. Hr. Van der Veeken, scholaster van [het kapittel van] Onze Lieve Vrouwe, gebenediceert is worden, gecollecteert:	
10 ½ Carolin	204-15-0
6 franse pistollen	93-00-0
6 ducaten	54-00-0
3 Max[imilien] d'or	39-00-1
aen offer[gaven in de collectie]	7-03-0

[TOTAAL] 769-19-1

NB *‘Et pro notitia sit, datter [niet tegenstaande al het geene bij ‘t benedicieeren der kloke gecollecteert is, den pastoor als oblata privativelijk toekomt en zoo ook van hem ontfangen is:/ nogtans sine oi.R:D: successorum suorum prejudicio spontanee aan en voor de kerk heeft willen laten en geven, gelijk hij, H. Pastoor, de selve oblata mits desen laat en gev, onder deese expresse conditie, dat aan*

den hoogen autaar door en van wegens de kerke ofte fabriek der selven eenen houten antependium, die alreets soo veel als ververdigt is, een nieuw tabernakel, dat sig van vooren moet openen, als ook neffens de twee kanten der hoogen autaaars twee nieuwe duuren, die met den autaar verbonden zijn, moeten gemakt worden, om op d'of boven de selve duuren St. Nicolaas en St. Lambert te stellen.'

Conclusie

Het hergieten van de middelste (tweede) klok kostte ca. 463 gulden en twee oort (36-10-0 + 297-15-0 + 87-09-2 + 41-06-0 = 463-00-2). De inkomsten van de pastoor bedroegen 769 gulden, 19 stuivers en 1 oort, ruim driehonderd gulden meer dan nodig was, mede omdat hij afstand had gedaan van zijn rechten op de collecte. Het is begrijpelijk dat Thimister het overschot graag besteed zag aan de verdere verfraaiing van zijn kerk: een nieuw antependium (Delcommune), een tabernakel (idem) en deuren voor zijn hoofdaltaar, en beelden van Nicolaas en Lambertus (idem).

Bijlage 3. Biografische gegevens

Renier Delcommune (1736-1814)

Renier (Reinier) Delcommune was afkomstig uit Luik. Hij huwde Maria Elisabeth de Lambermont, met wie hij tussen 1761 en 1771 vijf kinderen kreeg, waarvan er twee bij geboorte overleden. Ofschoon alle kinderen werden geboren in de Sint-Nicolaasparochie en aantoonbaar is dat Delcommune al in de jaren 1760 in de stad werkzaam was, kreeg hij eerst op 10 mei 1773 het Maastrichtse burgerschap. Hij was toen 36 jaar oud en verkoos ingeschreven te worden in het ambacht van de leemplakkers. Het burgerschap werd Delcommune ‘alleenlijck voor zijn persoon’ en voor de duur van zijn leven verleend, een wat ongebruikelijke formulering. Maar hij kreeg zijn burgerschap dan ook gratis op voordracht van Karel, vorst van Nassau, de toenmalige gouverneur van de stad. (Het was de stadscommandanten toegestaan tijdens hun ambtsperiode kandidaten voor een gratis burgerschap voor het leven voor te dragen, met een maximum van één persoon per ambacht). Delcommune woonde in de Stokstraat in het huis met de gevelsteen ‘Nous desiron(s) la paix, 1790’ (nu nr. 11).

Van Delcommune is bekend dat hij in 1767 een houten kruisbeeld sneed voor zowel de broederschap van Sint Anna, als de broederschap van het Heilig Scapulier onder de titel van de Berg Karmel, beide gevestigd in de Sint-Martinuskerk te Wyck. Drie jaar eerder versierde hij in de Sint-Nicolaaskerk het altaar van de broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen met snijwerk en in 1769 maakte hij een nieuw antependium voor het hoofdaltaar. Voor de Onze-Lieve-Vrouwekerk vervaardigde hij in 1771 twee engelenkopjes voor de altaren van Sint Anna en Sint Catharina en een nieuwe afscheiding (een hekwerk?) rond het Maria-altaar.¹⁸⁵ In de zuidelijke zijbeuk van de Onze-Lieve-Vrouwe staat van zijn hand een groot beeld van de H. Hubertus met springend hert. Ook de achter in de kerk staande, meer dan levensgrote beelden van de heilige Nicolaas en de heilige Lambertus, afkomstig uit de Sint-Nicolaaskerk, zijn van zijn hand.

Henri Vivroux (1737-1807)

Hij werd geboren te Luik en stamde uit een bekende familie van beeldsnijders en ornamentalisten, die oorspronkelijk uit Verviers afkomstig was. Hij was een broer van de beeldhouwer/beeldsnijder André Vivroux (Luik 1749-1817) en waarschijnlijk net als hij opgeleid door zijn vader Jacques. Henri sneed niet alleen beelden, reliëfs en andere ornamenten, maar maakte ook meubels. Van hem zijn in Oost-Indische inkt uitgevoerde ontwerptekeningen bewaard gebleven voor onder meer enkele kasten in Luikse Régence- en Lodewijk XV-stijl, daterend uit ca. 1765-1770, en een dressoir met vijf laden.¹⁸⁶ Tussen 1783 (levering van de eerste apostelbeelden en een antependium) en 1793 (toen de laatste betalingen werden gedaan) had Vivroux tien jaar lang een vaste opdrachtgever aan de Maastrichtse Sint-Nicolaasparochie, waaraan hij, zoals is gebleken, een koorlambrisering leverde, alsmede altaarornamenten, altaarbeelden en twaalf vrijhangende apostelbeelden.

- NOTEN
- 1 Dank ben ik verschuldigd aan dr. Pierre J.H. Ubachs (Maastricht), drs. Tim Graas (Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, te Utrecht) en de heer John Goessen (schatbewaarder Onze Lieve Vrouwekerk), die substantieel bijdroegen aan de wording van dit artikel.
 - 2 *De Nieuwe Limburger* dd 9 november 1964; *De Volkskrant* dd 9 november 1964.
 - 3 *De Nieuwe Limburger* dd 10 november 1964: stemmen vóór (prof.dr. J.J.M. Timmers) of tegen (ir. W. Marres) verplaatsing. Zie ook: *De Nieuwe Limburger* en *De Tijd-Maasbode* dd 11 november 1964, *De Volkskrant* dd 14 november en het Limburgs Dagblad 4 december (Carel Bloemen). De discussie over de vervanging van het altaar zou met tussenpozen nog jaren blijven voortdrommen.
 - 4 Léon Tans, Barokaltaar naar zijbeuk, in: *De Volkskrant* dd 4 november 1964.
 - 5 *De Nieuwe Limburger* dd 21 januari 1965.
 - 6 *De Limburger* dd 14 december 1984.
 - 7 Dit artikel is mede gebaseerd op een niet gepubliceerde, in 1993 door het kerkbestuur van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee verleende onderzoeksopdracht.
 - 8 Vriendelijke mededeling van drs. T. Graas (Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, Utrecht).
 - 9 Ingrid M.H. Evers, Drie vergeten Maastrichtse schilders: François Hermans (1745-1804), Louis Hermans (1750-1835) en Guillaume Henri Franquinet (1784-1854), in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* [PSHAL] 129 (1993) 157-194. Ingrid M.H. Evers, Bloemen, vruchten en putti in een kerk? De acht stillevens van het Rijksarchief, in: Régis de la Haye, J.H.M.M. van Hall en G.H.A. Venner (eds.), *Achter de Minderbroeders, opstellen over bijzondere stukken en voorwerpen van het Rijksarchief in Limburg*, (Publicaties Rijksarchief Limburg, 4), Maastricht 1996, 95-112.
 - 10 Ingrid M.H. Evers, *Maastrichtse monumentenzorg in zwart-wit, documentaire fotografie van Alexander Simays tussen 1912 en 1940* (Vierkant Maastricht, 33), Maastricht 2000, 19 e.v.
 - 11 Ph. van Gulpen, Onze Lieve Vrouweplein met kerkengroep, gezien vanuit het westen: GAM, HTA, inv.nr. 337 (1832). Ph. van Gulpen, Sint-Nicolaaskerk met vrij liggende absis vanuit het westen, in het album: 'Les monuments anciens et modernes de la ville de Maestricht', bewaard bij de Universiteitbibliotheek te Luik, Hs 981 C.
 - 12 Ph. van Gulpen, Interieur van de Sint-Nicolaas, zie GAM, HTA, inv.nr. 501; een tweede versie van deze tekening in het album te Luik (zie noot 11). Jan Brabant maakte van deze tekening een schetsmatige kopie: GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 678. Zie ook Ph. van Gulpen, Interieur Sint-Nicolaas tijdens de afbraak: GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 340.
 - 13 Voor het schilderij zie: A.J.M. Himmelreich e.a., *Théodore Schaepekens 1810-1883* (Vierkant Maastricht, 14), Maastricht 1990, 42. Alexander Schaepekens maakte ook een aquarel van de kerkgroep vanuit een meer zuidelijk standpunt, waardoor de Sint-Nicolaaskerk meer aandacht kreeg. GAM, HTA, inv.nr. 286, ook afgebeeld in J.G.J. Koreman, 'Geteekent tot Maestricht', Maastricht 1981, pag. 117. Daarnaast bestaat van hem een penseeltekening van de torenpartij vanuit het noordwesten. GAM, HTA, inv.nr. 139 (aquarel) en inv.nr. 162 (ets).
 - 14 Evers, Monumentenzorg (zie noot 10), 19: Peter Weijnen, Sint-Martinuskerk, januari 1855, zoutdruk.
 - 15 M. van Heylerhoff, St. Nicolaas, in: *Annuaire de Limbourg* (1829) 142-144.
 - 16 *De Maasgouw* 8 (1890-91) 151 (communicanten, 1641-1661); idem, 16 (1894) 8 (notitie over twee pastoors); idem, 24 (1902) 61 (17e-eeuws parochiezegel). Ecclesia et parochia S. Nicolai (=

- Kerk en parochie van de H. Nicolaas), in: *PSHAL* 102 (1966) 181-183 [Munier, negentiende-eeuws visitatieverslag].
- 17 Th.J. van Rensch, De aartsdiaken van Haspengouw en Maastricht, in: *Campus liber, bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht, aangeboden aan mr.dr. H.H.E. Wouters,...* (Werken LGOG, 8) Maastricht 1982, 176-199, meer speciaal 188-190.
 - 18 Th.J. van Rensch, Onderbetaalde pastoors versus het Maastrichtse kapittel van Onze Lieve Vrouwe in de achttiende eeuw, in: *PSHAL* 131 (1995) 93-116. Eerder verschenen onder de titel: 'Clerus clericum non decimat', financiële verhoudingen tussen het Onze Lieve Vrouwekapittel en zijn pastoors in de achttiende eeuw, in: Ingrid M.H. Evers (ed.), *Schatkamernieuws in het zilver*, Maastricht 1994, 404-425, 411 en volgende.
 - 19 Th.J. van Rensch, Broederschappen in Maastricht 1400-1850, in: *Hemelse trektochten*, Maastricht 1990 (Vierkant Maastricht, 16), 7-86; broederschappen in de Sint-Nicolaas: 29-35. Zie ook: *De Maasgouw* 31 (1909) 36-37 (18e-eeuwse lofzang uit de eredienst van de broederschap der Onbevleete Ontvangenis, gevestigd in Sint-Nicolaaskerk); Idem, 40 (1920) 85 (broederschap H. Agatha).
 - 20 Vgl. het register van *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg, Eerste stuk: De monumenten in de gemeente Maastricht, 's-Gravenhage*, dl. 1 (1926), dl. 2 (1953); ongewijzigde herdruk 1974.
 - 21 Titus A.S.M. Panhuysen met medew. van P.Th. Boyens en W.H.M.N. Dijkman, *Maastricht staat op zijn verleden* (Maastrichts Vierkant, 3), Maastricht 1984, 115-119: 'Een eigen kerk voor het volk'.
 - 22 Een eerste aanzet bij: Evers, Bloemen (zie noot 9), 95-112.
 - 23 Bouwkundige studies: A.J.J. Mekking e.a., Bijdragen tot de bouwgeschiedenis van de Sint-Servaaskerk te Maastricht, in: *PSHAL* 118 (1982) 87-248 en 119 (1983) 59-196, en A.F.W. Bosman, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht, bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij* (Clavis, 9), Zutphen 1990. Een kunsthistorische benadering bij: Mieke de Kreek en Zsuzsanna van Ruyven-Zeman, *De barokke koorinrichting van de Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht*, in: *PSHAL* 131 (1995) 117-158, eerder verschenen in: Evers, *Schatkamernieuws* (zie noot 18), 426-473. Na 1980 verscheen een aantal algemene beschrijvingen van Maastrichtse kerken: Th.J. van Rensch, *De Sint-Martinuskerk van Wyck* (1983), en in de reeks Maastrichts Silhouet: Th.J. van Rensch, *St. Servaaskerk I* (1981), B.C.M. van Hellenberg Hubar, *St. Servaaskerk II* (1982), P.J.H. Ubachs, *St. Matthijskerk* (1983), L.L. Minis, *St. Janskerk* (1990), R.H.H.L. Bouwens, *St. Lambertuskerk*, (1991), W.A.A. Mes, *De Koepelkerk* (1997) en R. Hackeng, *De Kerken van Sint Pieter I en II* (1998). Ongepubliceerd bleven tot nu toe kunsthistorisch onderzoek betreffende de Sint-Matthijskerk en de Onze Lieve Vrouwekerk, en teksten over de Waalse Kerk en Lutherse Kerk.
 - 24 Mieke de Kreek, *De kerkschat van het Onze Lieve Vrouwekapittel te Maastricht*, (Clavis Kunsthistorische Monografieën, 14), Utrecht 1994, 75. Hier wordt het 'nieuw archief' abusievelijk 'het parochiearchief' genoemd. Het 'oud archief' is immers ook parochiearchief, maar dan voor de periode tijdens het ancien régime, vóór de Franse Tijd.
 - 25 Evers, Drie vergeten schilders; dezelfde, Bloemen, vruchten en putti, (zie noot 9).
 - 26 J.A.K. Haas, *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe te Maastricht 1096-1797*, (Publicaties Rijksarchief Limburg, 6), Maastricht 1999. [J.A.K. Haas], Stukken behorende tot het archief van de kerk en de armentafel van de H. Nicolaas te Maastricht [Archief Nico-

- laas]; inventaris van de aan het GAM overgedragen stukken uit het ‘oud’ archief. RAL, Frans Archief Nedermaas, inv.nr. 2022: ‘État général des religieux et religieuses’. Dit archiefstuk is in de Franse Tijd hergebruikt. Omgekeerd, dus nu van achteren naar voren lezend, is het gebruikt als kasboek. Met dank aan mr. Th.J. van Rensch die mij op dit stuk attent maakte.
- 27 Voor de algemene achtergrond zie: Pierre J.H. Ubachs en Ingrid M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005, en Pierre J. H. Ubachs, *Tweeduizend Jaar Maastricht, een stadsgeschiedenis*; met medewerking van Ingrid M.H. Evers. Zutphen 2006³.
- 28 Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), 411.
- 29 Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 115. Zie ook: P.J.H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies, de verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Assen 1975, 51. De huidige, gotische Sint-Jan dateert uit de veertiende eeuw. Minis (zie noot 23), 8 en 11.
- 30 Van Jabeek werd begraven in het middenschip van de Sint-Nicolaas. E. Jaspas, *Kint geer eur eige stad?*, Maastricht 1936, 216. J. Schaepkens van Riepst, *Eenige bijzonderheden omtrent straten, pleinen en bewoners van het oude Tricht*, Maastricht 1907, 225; overdruk PSHAL met afwijkende paginering. Panhuysen, Maastricht, 116-117.
- 31 Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 116. Schaepkens van Riepst (zie noot 30), 261.
- 32 Mattheus Herbenus, *Over hersteld Maastricht (De Trajecto instaurato)*; vertaald door M.G.M.A. van Heyst, Roermond [1984], 42 (Latijnse tekst) en 43 (Nederlandse tekst).
- 33 De navolgende beschrijving van de afmetingen van de kerk is overgenomen uit Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 117.
- 34 Op de achttiende-eeuwse stadsmaquette zijn deze torentjes afgeknot weergegeven.
- 35 Pentekening van Jan de Beyer, *Onze Lieve Vrouwekerk met Sint-Nicolaas (1740)*, in: ‘*Geteekent tot Maestricht*’ (zie noot 13), pagina 81, nr. 33; zie ook GAM, HTA, collectie LGOG, inv.nr. 4 (1740), en GAM, HTA, inv.nr. 966: gravure van Hendrik Spilman naar Jan de Beyer (1746). Zie ook GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 72 (1750, anoniem) en GAM, HTA, inv.nr. 65: tekening uit ca. 1800, toegeschreven aan C. Specht. Op de achttiende-eeuwse tekeningen dragen ook de zijspitsen een kleine bekroning.
- 36 GAM, archief KOLV, inv.nr. 361[oud]: Bladwijzer van de protocollen van St. Nicolaas [1766-1842], Register nr. 1, fol. 45-46 (10 mei 1777; 15 mei 1778). Alleen het eerste en laatste huisje zouden worden gerepareerd. RAL, Frans Archief Nedermaas, inv.nr. 2022, fol. 1-2r: werkzaamheden aan de kapel door meester Hendrik Lenaerts (1755).
- 37 Dit kerkhof was bestemd voor de overleden dienaren van het kapittel; de kanunniken werden begraven in de Onze-Lieve-Vrouwekerk.
- 38 Zie de plattegrond bij De Kreek (zie noot 24), 33 (Van Gulpen).
- 39 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening Mullers (1778), met details over de inrichting van de kerk. Ubachs/Evers, *Encyclopedie*, (zie noot 27), onder Tricht, Aart van. GAM, Archief Nicolaas, inv.nr. 1040.B: bijlagen rekeningen 1792-1795 (wed. Mullers, 13 augustus 1795).
- 40 GAM, Frans archief Maastricht, inv.nr. 282: overzicht functies voormalge kerkelijke gebouwen, ca. 1799.
- 41 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1035: kwitanties 1716.
- 42 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties Sint-Nicolaas: 1745 december 3 (Gerardus Mulkens), 1745 oktober 25 (Matthijs Smeets), 1745 februari 9 (Matthijs Demeuse), 1745 (N. Lausbergh), 1745 (Jacobus de Vet). De genoemde data betreffen ofwel de datum van het uitschrijven van de rekening, ofwel het moment waarop zij wordt voldaan.

- 43 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties 1746 van Nicolas Basselier (plavuizen), N. Lousberghs (timmerhout en Heynen) en Gerardus Mulkens (nagels en hengsels communiebank).
- 44 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.B: kwitanties 1749-1753: rekening Matthias van Utrecht dd 8 oktober 1751. De oude pijnappel woog 17½ pond à 14 stuiver het pond en had 12 gulden en 5 stuivers gekost. De nieuwe woog 30¾ pond à 23 stuivers het pond en kostte 35-07-01.
- 45 Biografische gegevens bij Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), 411 en volgende. Volgens M. van Heylerhoff was Thimister de stichter van een hofje voor zeven bejaarde vrouwen aan de Ridderstraat. Dit is echter niet juist. Vgl. Th.J. van Rensch, 'Het Hondertmarck-of Zeven Weeën-convent', in: Ingrid M.H. Evers, Th.J. van Rensch en P.J.H. Ubachs (eds.), *Bonne et Servante, Uit de geschiedenis van de Maastrichtse vrouw*, Maastricht 1986, 9-26.
- 46 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: kwitanties 1755.
- 47 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties 1761 van Alacour (leidekker), Dodemont (koperen bol), Matthias Soiron (levering van ronde keperbalken), Lousberghs (aanbrengen beschotten in torens), Matthijs Smeets (smid), A. Hermans (glazenmaker), Guillelmus van Gulpen (nagelmaker/draadtrekker).
- 48 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties Sint-Nicolaas 1759: rekening van Lambertus Castermans (levering lakmoes en zwartsel), Weynandus Meijnen (hout van zaagmolen), Johannes Ernotte (drie karren kalk), Hendrik Lenarts (witten en repareren); idem, kwitanties 1760: rekening dd 14 juni van Mathieu Soiron ('latte' om sacristie 'te plakken').
- 49 Zie bijlage 2.
- 50 Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), passim. Het hierna volgende is ontleend aan dit artikel.
- 51 Het navolgende is ontleend aan P.J.H. Ubachs, *De Franse Tijd in de Maasstreken*, in: P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Ongewilde Revolutie, Limburgs Maasland onder Frankrijk (1794-1814)*, Maastricht 1994, 6-115, meer speciaal 66-67 en passim. Ook verschenen als *Publications* 1994.
- 52 Zie voor enig zicht op deze problematiek Th.J. van Rensch, *De pastoriegoederen van Ottersum*, in: *Maaslands Melange, opstellen over Limburgs verleden dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijftenzestigste verjaardag*, (Werken LGOG, 14), Maastricht 1990, 161-181, speciaal 162-167.
- 53 Van Rensch, Pastoriegoederen (zie noot 52), 164-165.
- 54 Ubachs, *Franse Tijd*, (zie noot 51), 87 en 41 (tabel jaarsalarissen).
- 55 Jos Habets, *Historische beschrijving der kerk van Onze Lieve Vrouwe te Maastricht*, Roermond z.j. Zie ook: Mieke L. de Kreek, Kerkschat (zie noot 24), 71.
- 56 Tenzij anders vermeld is deze paragraaf gebaseerd op: G.J.B. Verbeet (ed), *Basiliek van Onze Lieve Vrouwe, de kerk, de parochie, de Sterre Der Zee, een spiegel van verleden en heden, gedenkschrift bij gelegenheid van een dubbeljubiläum 1837-1912, december 1962*, Maastricht 1962.
- 57 Habets (zie noot 55), 18. De verhuizing en de latere lotgevallen van de Sint-Nicolaasparochie vallen buiten het bestek van dit artikel. Voor de afbraak van de kerk zie GAM, Persoonsarchief J. Lambriex, inv.nr. 22: bestek en voorwaarden voor de sloop van de Sint-Nicolaaskerk (1838).
- 58 Waarschijnlijk was de gemeente in deze jaren eigenaar van het gebouw, zoals dat ook gold voor de Sint-Martinuskerk. Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 49.
- 59 Op de stadsmaquette uit 1749 blijkt dat het kerkhof van de Sint-Nicolaas beplant was met bomen; vgl. de maquettefoto's (zie ook noot 34). Vgl. de tekening van Philippe van Gulpen

(1832): GAM, HTA, coll. Van der Noordaa, inv.nr. 337. Al vóór maar in elk geval gedurende de Franse Tijd werden doden in Maastricht elders begraven, onder meer op terreinen bij de Maagdendries.

- 60 M.J. van Heylerhoff in een brief aan de archeoloog en directeur van het Leids Museum voor Oudheden, C. Leemans, in: *De Maasgouw* 59 (1939) 10. Er werden bij het graven van de fundamenten voor deze huizen volgens Van Heylerhoff geen belangrijke archeologische vondsten gedaan. De ondergrond was zeer diep verstoord en er resteerden alleen botten van dieren en wat hertshoorn. Het stadsarcheologisch onderzoek dat in 1983 werd uitgevoerd, leverde nog een mergelstenen beerput op met aardewerk, botten en zaden. Bovendien vond men de funderingen van de Middeleeuwse huizen en de latere kerk. Panhuysen, Maastricht, (zie noot 21), 116-117.
- 61 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: rekening van N. Lousberghs, die Mathias Heynen het timmerwerk liet verzorgen (1746). Idem, voorl.nr. 1037.A: rekening van Lousberghs waarin vermelding van een halve dag arbeid door Francis Nest op 15 oktober 1753, voor de bevestiging van een elzen stok en katrollen (1754). Zie ook: Ubachs/Evers, *Encyclopedie* (zie noot 27), sive gordijn.
- 62 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening Matthijs Smeets dd 10 en 11 mei 1757.
- 63 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: rekening Matthijs Smeets dd 30 juni 1765, onder meer wegens werkzaamheden uit 1762.
- 64 Delcommune (1736-1804) was afkomstig uit Luik, maar al in 1761 werkzaam in Maastricht. Op 10 mei 1773 kreeg hij het Maastrichtse burgerschap. P.J.H. Ubachs, *Nieuwe burgers van Maastricht, 14de eeuw-1795*, Geleen 1993, 106. Zie ook bijlage 3.
- 65 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: kwitantie van Renier Delcommune dd 1769.
- 66 Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), 26, 36.
- 67 L. Brinkhoff (ed.), *Liturgisch woordenboek*, Roermond 1958-1962, I, 109.
- 68 Meer over de klokken bij G.M.I. Quaedvlieg, Klokken en klokkenspelen te Maastricht, in: *Miscellanea Trajectensia, bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Stadsbibliotheek Maastricht 1662-1962*, Maastricht 1962, 363-376, 372.
- 69 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: kwitantie dd 24 oktober 1777, getekend door Delcommune en Routs, voor driehonderd gulden.
- 70 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: kwitantie dd 13 februari 1778, getekend door Delcommune en Routs, voor vijfhonderd gulden.
- 71 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie gedateerd 1784, getekend door P.F. Deplaie, voor ruim 58 gulden Luiks, afgedaan met acht kronen.
- 72 Er zijn in Zuid-Limburg nog verschillende draaitabernakels bewaard gebleven, zoals in de kloosterkerk te Wittem.
- 73 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: rekening J. Mullers dd 26 november 1784. Mullers werkte regelmatig voor de Sint-Nicolaaskerk. Op 3 mei 1785 betaalde kerkmeester Masure hem *f* 150, op 27 augustus *f* 100, beide keren voor niet nader genoemde werkzaamheden.
- 74 GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 18. Zie ook GAM, HTA, inv.nr. 1270.
- 75 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 26 december 1785, getekend J.W. Sanders, *f* 640.
- 76 Henri Vivroux was een wat minder bekende telg uit een familie van beeldsnijders en ornamentalisten, die oorspronkelijk uit Verviers afkomstig was (zie bijlage 3).
- 77 Onderdeel van een ongedateerde rekening van Vivroux (opgenomen onder de kwitanties van

- 1785): 'Etat des ouvrages fait pour leglis parroissial de Saint Nicolas...', ad f 244-10-3, waarop betalingen worden gedaan op 4 mei (f 120) en 21 december 1785 (restant).
- 78 Ongedateerde rekening Vivroux (1785): 'avoir fait deux anges et un saint esprit'.
- 79 Kwitantie dd 14 december 1784, getekend Vivroux.
- 80 Kosten onder meer twee gulden en tien stuivers voor witsel, een gulden en tien stuivers voor lijm en nog eens tien stuivers voor verf. Daarbij kwamen de aanmerkelijk hogere reis- en verblijfskosten voor de Luikenaren. Ongedateerde rekening van Vivroux uit 1785.
- 81 'Blanchir et bise le tabernac'. De kleur 'bis' was een soort grijsbruin. *Dictionnaire d'Ancien Français* (Larousse 1947) 41: 'd'un gris brun: une pierre bise'.
- 82 Ongedateerde rekening van Vivroux (1785): 'avoir fait deux ange(s), f 25'; 'deux consoles pour le finitie du tabernac', f 14.
- 83 Ongedateerde rekening, abusievelijk opgenomen onder de kwitanties van 1772: 'les deux moeles de chandelliers'.
- 84 'Pistool' was een muntsoort.
- 85 Contract dd 8 november 1792.
- 86 Van der Neer spreekt in 1836 van een beeld van Melchisedech in plaats van Mozes. Het is mogelijk dat na 1792 (toen men opdracht gaf voor de Mozes) in een nader contract werd besloten voor een Melchisedech, net als Aäron symbool voor het priesterschap. Dit lijkt temeer waarschijnlijk, omdat Van der Neer in 1836 ook nog andere projecten noemt, die niet in het contract van 1792 vermeld werden (onder meer een preekstoel).
- 87 GAM, Archief van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe (waarin opgenomen de Sint-Nicolaasparochie), inv.nr 356: notulen kerkbestuur Sint-Nicolaas (1766-1780, an XII, 1811-12 oktober 1837; daarna notulen- en brievenboek tot 5 januari 1843), fol. 320-322: vergadering kerkbestuur dd. 3 november 1836. Zie ook: J. Sprenger, Een brief van den Antwerpschen beeldhouwer J.J. Vandermeer aan het kerkbestuur der S. Nicolaas parochie te Maastricht in 1836, in: *De Maasgouw* 59 (1939) 10-11. Sprenger las de naam van de beeldhouwer abusievelijk als 'Vandermeer' in plaats van 'Vandermeer'. Inmiddels schreef de kunstenaar zijn achternaam inderdaad op Vlaamse wijze aan elkaar. Zijn voornamen had hij verfranst tot Jean-Jacques.
- 88 GAM, HTA, inv. nr. 501: Ph. van Gulpen, Interieur Sint-Nicolaaskerk. Uitvergroot zijn op deze tekening de deur links (naar sacristie en pastorie) en de lambrisering duidelijk herkenbaar. De precieze plaats van de deuren is niet helemaal duidelijk. Op een tekening van het interieur van de half afgebroken kerk in 1838 heeft Van Gulpen beide deuren links en rechts weergegeven in de tweede travee (GAM, HTA, inv.nr. 340). Ook op de plattegrond van de kerk, in 1984 gemaakt door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek Maastricht, is rechts in de tweede travee een deur gesitueerd. Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 114. De nis in de kruisgang bij de Onze Lieve Vrouwekerk, die toegang gaf tot de Sint-Jozefkapel, wordt tegenwoordig 'Sint-Nicolaaskapel' genoemd, hetgeen de situatie niet duidelijker maakt. Vriendelijke mededeling van dr. R. Delahaye.
- 89 Contract dd 30 juli 1788, ondertekend J.W. Sanders.
- 90 Een ongedateerde rekening voor een totaalbedrag van f 482-10-0 spreekt onder meer van 'sculpterie du choeur'. Zij is opgeborgen bij de bescheiden van het jaar 1772, maar dateert waarschijnlijk uit 1788/1789. Een rekening uit 1790/1791 noemt beeldsnijwerk, werktijd en reis- en verblijfskosten tot een bedrag van 270 gulden. Hiervan kreeg Vivroux honderd gulden uitbetaald op 31 oktober 1790 en nog eens zestig op 1 april 1791. Het restant (f 110) is op een later tijdstip

- voldaan. GAM, archief Nicolaas, voorl.nrs. 1038.B (1772) en 1040.A (1788-1790).
- 91 Vergelijking van de interieurtekeningen (zie noot 12) met een aquarel van het altaar leverde voldoende aanknopingspunten op voor identificatie.
- 92 Een kleurenfoto van dit schilderij is opgenomen in *Schatkamernieuws Slevrouwe*, nr. 10 (1988) 115 (voor restauratie) en nr. 20 (1990) 327 (na restauratie). In *Schatkamernieuws Slevrouwe* (Maastricht, 1986-1994, doorlopend gepagineerd) publiceerde schatbewaarder J. Goessen jarenlang wetenswaardigheden over de geschiedenis en foto's en rapporten betreffende de kerkschat van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee. Zie ook: *Monumenten* (zie noot 20), II, 540-541.
- 93 J.A.K. Haas, De opheffing van het antonietenklooster te Maastricht, in: *Maaslands Melange* (zie noot 52), 66-95, meer speciaal 89-91. Een afschrift van het verslag van deze verkoop in RAL, KOLV, inv.nr. 919 of 920 (voorheen voorl.nr. 1242).
- 94 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 9 september 1783, getekend door ene G. Scheffers, die mogelijk een veilinghuis had. De schilderijen kostten respectievelijk f 7-5 (zeven gulden, vijf stuivers), f 6-0, f 9-15 en f 5-15.
- 95 Zie de tekening van het interieur van het antonietenklooster (GAM, inv.nr. 1376), zoals afgebeeld bij Haas, Antonieten (zie noot 92), 66. Van Gulpen heeft deze inrichting overigens niet zelf kunnen zien; de kerk was in zijn tijd reeds ontruimd. Mogelijk baseerde hij zich op een eerdere tekening, of op mondelinge informatie. De architect Matthias Soiron heeft een tekening van het altaar achtergelaten die wel uit de tijd zelf stamt. Daar hij echter alleen geïnteresseerd was in de constructie, heeft hij de plaats van het schilderij slechts aangeduid zonder de voorstelling zelf. RAL, Albums Soiron, V, 45.
- 96 De kunstschilder Krijns woonde in de Wolfstraat waar hij een atelier en een klein kunstkabinet had. Hij had een paar leerlingen, maar raakte in de Franse Tijd vanwege zijn Franse sympathieën bij een deel van de bevolking in diskrediet en in financiële moeilijkheden. Ubachs/Evers, Cultuur in Nedermaas, in: *Ongewilde revolutie* (zie noot 51), 117-186, speciaal 142 en noot 70. Zie ook: Evers, Drie vergeten schilders (zie noot 9), 166.
- 97 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 23 mei 1786. Overigens gold de rekening tevens de reparatie van een klein, tweede schilderij.
- 98 Volgens het restauratierapport uit 1990 dateert de lijst uit het einde van de achttiende eeuw. Zie voor een verdere beschrijving *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 92) nr. 20 (1990) 323-325.
- 99 Sprenger (zie noot 87), 11.
- 100 PSHAL 43 (1907) 261 (Schaepkens).
- 101 Van Renier Delcommune zijn in Maastricht verschillende beelden bewaard gebleven, o.m. een Hubertus met springend hert, in het zuidelijk zijschip van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.
- 102 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1739.A: kwitantie 'au compte de ce deux figures, savoir de Saint Lambert et Saint Nicolas', dd 21 maart 1778, getekend door Renier Delcommune.
- 103 Zie het eerder genoemde contract met Van der Neer, dd 1792.
- 104 Na de verhuizing in 1838 kregen zij opnieuw een plaats bij het hoofdaltaar, vgl. GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 484 [Van Gulpen, 1859].
- 105 *Lexikon für Theologie und Kirche* (19572), I, 375.
- 106 *Lexikon für Theologie und Kirche* (19682), VI, 617-618. Zie ook: W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam 1951, 263.
- 107 Over Kruis- en parochiealtaar in de basiliek zie: J.M.B. Tagage (ed.), *De ordinarius van de colle-*

- giale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht...*, Assen 1984 (Maaslandse Monografieën, 39), 401, 407. Helemaal duidelijk is deze materie niet. De positie van zo'n altaar wordt ook wel beschreven als 'ad crucem', dat wil zeggen: op het kruis van de kerk, daar waar het transept het middenschip kruist, onder de vieringstoren.
- 108 Nolet/Boeren (zie noot 105), 262-263.
- 109 Jan van Laarhoven, *De beeldtaal van de christelijke kunst: geschiedenis van de iconografie*, Nijmegen 1992. Pierre J.H. Ubachs en Ingrid M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005, sive contrareformatie, rekatholisering.
- 110 Het corporale is een kelkdoekje waarop tijdens de dienst de geconsacreerde hostie wordt gelegd, en waarmee later de kelk wordt schoongemaakt. De doek gaat na gebruik terug in de bursa. Van Laarhoven (zie noot 108), 268.
- 111 J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*, Haarlem 19783, lemma's nrs. 97, 220, 226 en elders. 'Het wezen van de H. Mis is dat Christus, die eenmaal op bloedige wijze Zijn Offer volbracht aan het Kruis, datzelfde offer op onbloedige wijze vernieuwt. Dit nu geschiedt doordat het brood en de wijn door de woorden van de consecratie worden veranderd in het Lichaam en Bloed van Christus'. Nolet/Boeren (zie noot 105), 236.
- 112 Timmers (zie noot 110), lemma nr. 189.
- 113 Idem, lemma nr. 90.
- 114 Idem, lemma nrs 380 (anker), 192 (kruisiging) en 39 (Adam). Vgl. het restauratierapport in *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91) nr. 20 (1990) 327.
- 115 Timmers (zie noot 110), lemma's nrs 42 en 121 (Melchisedech), en 125 (Aaron).
- 116 Evers, Drie vergeten schilders, en Evers, Bloemen (zie noot 9).
- 117 Painsmay kwam uit een familie van Maasschippers. Over Joseph Painsmay (mogelijk G. Painsmays vader) zie: A.Fl. Gehlen, Een casus inzake grondroering, Joseph Painsmay contra de heer van Argenteau, een Maasschipper in hoger beroep, in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (eds.), *Flittich erforscht und gecolligeert...*, opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis, Maastricht 1995, 9-22.
- 118 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 17 oktober 1783 ad f 10, getekend G. Painsmay, 'maître des barques'. Bij de vracht was ook een antependium.
- 119 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1040.A: kwitantie dd 18 februari 1787, getekend Henri Vivroux, f 80.
- 120 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 15 februari 1786, getekend Henri Vivroux, f 80. Bij deze transactie kreeg Vivroux tevens f 28 voor 'l'Agneau Pascinale', een beeld van het Lam Gods, dat als 'afwerking van het tabernakel' ('le finit du tabernacle') was gedacht.
- 121 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.B: ongedateerde kwitantie, geïnventariseerd onder het jaar 1772. Gezien de opeenvolging van geleverde apostelbeelden en de formulering van deze kwitantie, moet hij van later datum zijn, waarschijnlijk 1787/1788.
- 122 GAM, Archief parochie Sint Joseph, inv.nr. 5, volgnr. 47: Memorieboek van het RK Kerkbestuur, (1920-1960), dd 19 oktober 1922; hier wordt de volgorde gegeven zoals de beelden in de Augustijnenkerk moesten worden opgesteld. Bij controle in 1997 bleek dat dit toen niet meer klopte. Mogelijk zijn de beelden na de restauratie van 1955 hier en daar verwisseld. Vgl. GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 485: Interieur Onze Lieve Vrouwekerk (Van Gulpen, 1859).
- 123 GAM, archief parochie Sint Jozef: schrijven dd 9 maart 1955 van H. Houtappel (secretaris) en

- L. Joosten (pastoor). De beelden werden toen, bij gebrek aan gegevens over de herkomst, door prof.dr. J.J.M. Timmers gedateerd op eind zeventiende of begin achttiende eeuw.
- 124 Staarbode 51 (1998) nr. 4, 4.
- 125 Voor zover de navolgende gegevens niet afkomstig zijn uit de rekeningen van de Sint-Nicolaas, werden ze mij aangereikt door de Maastrichtse orgeldeskundige G.M.I. Quaedvlieg.
- 126 GAM, Notarieel Archief, inv.nr. 1 100: acte dd 21 juli 1599.
- 127 GAM, Archief Indivieze Raad, raadsverdragen: 1599 november 8; idem, 1656 mei 22.
- 128 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1035: bijlagen rekeningen (Weidtman; Gilman). Idem, voorl.nr.1037.A: kwitanties 1754-1758 (Möselers); zie ook: RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022: 1758 (Möselers). GAM, Archief Nicolaas, voorl. nr. 1038.B: kwitanties 1771-1776 (Houtappel).
- 129 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1005, omslag 12: stukken betreffende verbouwingen van kerk en pastorie en de levering van een nieuw orgel.
- 130 Over Vincent is verder niets bekend. Zie ook: G. Quaedvlieg, *Beschrijving van het muziekleven in het Maasland en meer in het bijzonder in de stad Maastricht...*, Maastricht 1965, 93-94.
- 131 RAL, HTA, inv.nr. 1026: 'Orgel Sint-Nicolaaskerk'; tevens afgedrukt in M.A. Vente en J.R. de Groot, *Luister van het orgel*, cat.nr. 78, Arnhem 1968.
- 132 Quaedvlieg, *Muziekleven* (zie noot 129), 97, afb. 6.
- 133 Vgl. Hans van der Harst, *Langs Nederlandse orgels – Zeeland, Brabant, Limburg, Baarn 1979*, waarin afbeeldingen van orgels met David-figuur.
- 134 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitanties 1874.
- 135 GAM, Archief Nicolaas, inv.nr. 1036.A: kwitantie dd 13 mei 1836. Zie voor Rutten: Ubachs/Evers, *Encyclopedie* (zie noot 27).
- 136 Quaedvlieg, schriftelijke mededeling dd 29 juni 2003.
- 137 Haas, *Onze Lieve Vrouwe* (zie noot 26), 11 en passim. Van Rensch, *Broederschappen* (zie noot 19), 29-36. GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1006, nr. 1 en 3; zie ook: voorl. nr. 1019. De Kreek (zie noot 24), 205 (Sint-Rochusbroederschap).
- 138 Peter te Poel (ed.), *Op de drempel van een nieuwe tijd: de Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffeswert [voor 1470-na 1525]*, Maastricht 2000 (tentoonstellingscatalogus), 22-24 (Sint Anna te Drieën), 36-37 (Christoffel).
- 139 *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), 119 (beeld Sint Jozef). Van Rensch, *Broederschappen* (zie noot 19), 28.
- 140 Régis de la Haye, *Onderduikadressen voor de Sterre der Zee in de Franse Tijd*, in: *De Maasgouw* 123 (2004) 87-96, 93.
- 141 GAM, Archief Sint-Martinusparochie II, inv.nr. 201: terugvordering van 14 schilderijen van de kruiswegstatie, eerder overgebracht naar de Sint-Nicolaaskerk (1812/1813); zie ook inv.nr. 231 (1853). Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 17.
- 142 Ingrid M.H. Evers, *De Minderbroedersberg*, (Maastrichts Silhouet, 54), Maastricht 1999, 33.
- 143 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitanties 1782-1786 (Delin). Afsproken was een som van vier louis; betaald werd 78 zilveren francs Luiks. Het doek van de H. Familie maakte geen deel uit van de zes door het kapittel in 1805 overgedragen schilderijen en bevond zich dus al in de Sint-Nicolaas. Foto's en beschrijvingen in: *Schatkamernieuws Slevrouwe*, 116 (voor restauratie) en 177-181 (restauratierapport).
- 144 Habets (zie noot 55), noemt drie biechtstoelen, elders wordt gesproken van twee. Zie ook: *Monumenten* (zie noot 20), 526.

- 145 Dit zou verklaren, waarom pastoor Thimister in 1776 een oude biechtstoel verkocht aan de pastoor van Keer.
- 146 Sprenger (zie noot 86), 10-11. De omschrijving is van Sprenger. In het originele stuk meen ik 'Sunamitische' in plaats van 'Samaritaanse' te lezen.
- 147 *Monumenten* (zie noot 20), Maastricht, II, 527. Volgens het onderschrift van een tekening van Van Gulpen zou hij het kapittel geschonken zijn door mgr. Boonen, aartsbisschop van Mechelen (B). Deze onjuiste mededeling had Van Gulpen waarschijnlijk van horen zeggen. GAM, HTA, Coll. LGOG, inv.nr. 355 (Van Gulpen).
- 148 De Kreek (zie noot 24), 44. Zie ook: De Kreek/Van Ruyven Zeman (zie noot 23).
- 149 De Kreek (zie noot 24) 264-266: bijlage 10.
- 150 Habets, (zie noot 24), 15. Heijnen vermeldt in zijn Memorieboek als plaats van herkomst abusievelijk de Sint-Nicolaaskerk. GAM, archief Sint Petrus Banden, inv.nr. 15, pag. 29.
- 151 De Kreek (zie noot 24), 44.
- 152 Haas, Onze Lieve Vrouwe (zie noot 26), 9: lijst van dorpen waar tienden werden geheven.
- 153 GAM, Archief Nicolaas, notulenregister. Tevens afgedrukt bij De Kreek (zie noot 24), 264-266: bijlage 10.
- 154 De Kreek (zie noot 24), 44 (opsomming), 192-193 (ostensorium), 264-266 (specificatie).
- 155 Zie bijvoorbeeld: GAM, Sint-Matthiasparochie, inv.nr. 130: kerk- en rentmeesterrekeningen (1804-1812), waar wordt gesproken van overname c.q. aankoop van een altaar, koorgestoelte, twee biechtstoelen, zilveren plaatwerk van de broederschap der 'gewesene minrebroeders', en circa tachtig 'gouden' gewelfsterren, alles afkomstig uit de Tweede Minderbroederkerk; ook verwierf men klokken afkomstig van de Onze-Lieve-Vrouwe (1804). Voor de Sint-Martinuskerk zie: GAM, Archief Sint-Martinusparochie, II, inv.nr. 231 (1803). Zie ook: Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 17: handelwijze kerkbestuur.
- 156 De Kreek (zie noot 24), 264-266 (overdracht inventaris 1805), 305 (overdracht relieken 1817); 143 (reliëkdoosje), 154 (reliëkdoosje; missaal Sint-Jozefaltaar), 205 (Sint-Rochusaltaar).
- 157 Bijvoorbeeld de in de schatkamer van de Onze Lieve Vrouwekerk bewaard gebleven werkstukken van Peter van Dijk (zie hierna).
- 158 Tenzij anders vermeld berusten biografische gegevens over hier genoemde zilversmeden op: I.L.Szénássy, *Maastrichts zilver*, Maastricht 1978 (tentoonstellingscatalogus Bonnefantenmuseum), 180-193 (alfabetische lijst van zilversmeden, biografische gegevens en merken).
- 159 Gedoopt St.-Nicolaasparochie, 25 oktober 1727, overleden na 1788. Woonde Mariastraat 2; toonde proefstuk op 15 maart 1751; regerend meester en keurmeester (1758-1760); ouderling (1762-1788). Vader van zilversmid Petrus Lambertus Nijst, ingeschreven op 2 januari 1771.
- 160 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening Peter Nijst dd 6 december 1755; het herstel van de kelk kwam op één gulden.
- 161 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: twee kwitanties, beide dd 2 juni 1768.
- 162 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: rekening dd 7 mei 1768.
- 163 Gedoopt: Sint-Nicolaas, 12 april 1734. Begraven aldaar op 23 december 1771. Woonde bij overlijden in de Maastrichter Brugstraat. Op 10 augustus 1758 ingeschreven als leerling bij Christiaan Olislagers. Toonde zijn proefstuk op 5 maart 1764.
- 164 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A.
- 165 Onder meer aan de ciborie voor het viaticum (sacrament voor de zieken), de godslamp van de kerk, het wierookvat, het in de kerk opgehangen kruisbeeld en de monstrans.

- 166 Gedateerd op 1780-1782. Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), 31, vermeld hem abusievelijk als J.V. Gilissen, in plaats van J.N.
- 167 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: rekening J.N. Gilissen, voldaan in 1784. Op de rug van de boekband met zilverbeslag van de broederschap van de H. Jozef (met medaillons van H. Jozef met kind en de H. Nicolaas) staat 'Missaal'. Vgl. De Kreek (zie noot 24), 69-70.
- 168 De Kreek (zie noot 24), 43-44. Szénássy (zie noot 157), 19-20 (M. Wishaupt). Voor de beschrijving van het opgeëiste zilverwerk zie: GAM, Archief van de parochie van Onze Lieve Vrouwe, notulen kerkbestuur (1815-1842), pagina 60: zitting dd 20 december 1816.
- 169 Zie voor beide voorwerpen c.q. inscripties: *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), nr. 4 (1987) 31 (Van Dijck) en 33 (Gilissen).
- 170 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekeningen dd 2 april, 30 oktober en 22 december 1756. Idem, voorl.nr. 1037.B: rekening dd 7 augustus 1759 (blakers); rekening dd 30 december 1760 (doopvont); rekening dd 25 juli 1761 (bol). De kosten bedroegen respectievelijk 5 gulden (kandelaars), 1 gulden (blakers), 21 gulden 10 stuivers (doopvont, na inruil van het oude materiaal) en 5 gulden 14 stuivers (bol).
- 171 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties 1746: vrouw Bovy; zij kreeg tevens jaarlijks vijftig gulden voor het wassen van het kerkelijk lijnwaad. Idem, voorl.nr. 1038.B: rekeningen dd 26 april 1771 en 13 april 1772: arbeidsloon voor koperpoetsen: tien gulden per jaar (Dodemont).
- 172 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening dd 28 maart 1778.
- 173 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening dd 17 februari 1758.
- 174 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening dd 26 juli 1758. Mogelijk gaat het hier om een witzijden koorkap met fijne bladslingers in goud- en zilvergalon, zoals afgebeeld in *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), nr. 5 (1987) 44a-45. Vgl. echter De Kreek (zie noot 24), 265, waar gesproken wordt van een 'chap de parterre' (een koormantel met 'bloembed'), één van een stel van drie, waarvan de overige werden gegeven aan de Sint-Martinus- en de Sint-Matthijsskerk. Indien de twee andere exemplaren eenzelfde patroon vertonen, kan het niet om dezelfde kap gaan als pastoor Thimister bestelde in Brussel. Zie ook: De Kreek (zie noot 24), 53, 55 en passim.
- 175 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties 1760.
- 176 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.B: kwitantie dd 25 januari 1772, voor 25 florijnen en 15 stuivers.
- 177 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekeningen 1777 (Franssen) en 16 maart 1777 (Olderjouncke).
- 178 Ibidem, rekening dd 21 april 1777.
- 179 Zuster Maria Theresia Stevens was in deze jaren overste van de faliezusters. Dezen repareerden vaker voor de Sint-Nicolaaskerk oude, of maakten nieuwe gewaden. Ook schreven zij juridische stukken af, bijvoorbeeld voor pastoor Thimister in het conflict van de vier stadspastors. GAM, Archief Nicolaas, bijlagen rekeningen (1765-1795), passim. Ook herstelden zij linnen goed voor het Onze Lieve Vrouwekapittel. De Kreek (zie noot 24), 55.
- 180 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekeningen dd. 11, 16 en 20 maart 1777.
- 181 Ibidem, rekening Corbeau over de periode 3 april 1777 tot 30 maart 1778, dd 1 mei 1778. Rekening M.L.S. Corbeau dd 18 januari 1779.
- 182 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1040.B: rekening van Gerardu voor schilderwerkzaamheden, voldaan op 7 april 1790 (augustus 1789: 'verven en vergulden van 48 steerre').

- 183 Dit tapijt was door Gerardus Crouwers ‘van twee stukken’ aan elkaar gezet en kostte aan maakloon 7 gulden en 15 stuivers. GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening dd 22 december 1777.
- 184 Zo visualiseerde het populaire Britse archeologie-programma ‘Time Team’, in 1999 en 2000 uitgezonden door BBC 2 en in 2001 op Discovery Channel, op levendige en instructieve wijze archeologie en historische architectuur.
- 185 RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022, fol. 5r.
- 186 RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022, fol. 14r-15v, 18r.
- 187 Ubachs/Evers, *Encyclopedie, sive Delcommune*. Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), passim.
- 188 J. Philippe, *Meubles, styles et decors entre Meuse et Rhin*, Liège 1977, 319.